

ארחות המוסר

ספר מוסר
"ארחות צדיקים"
עם הוספות
ביאורים ועיונים

ספר לימוד יומי בתכנית חלוקה חדשית

תמוז - תשע"ד

ארגון "ארחות יושר"

ת.ד. 596 סניף רבי עקיבא בני-ברק
טל': 077-9230219 נייד: 052-7167812
פקס: 077-4230219

מוסדות, שיעורי תורה ופרטיים
המעוניינים בחוברות
יפנו לארגון "ארחות יושר"
בפקס: 077-4230219

כל הזכויות שמורות

אין להעתיק, לשכפל, לצלם, לתרגם
חלק כלשהו מתוכן הספר, בין אם לשימוש פנימי
ו/או לשימוש מסחרי ללא אישור מפורש
מארגון "ארחות יושר".

עימוד, עיצוב והפקה:
אפקטיב

054-8485060 / 03-5796812

נדפס על נייר שאין בו חשש חילול שבת ח"

"ארחות המוסר"

בהוצאת "ארחות יושר"
מיסודו והכוונתו של מרן שר התורה
הגר"ח קניבסקי שליט"א.

ראש המכון:
הרב אריה קניבסקי

עורך ראשי:
הרב ליפא פלמן

חברי מערכת:
הרב אשר לייבי
הרב יחיאל חסידה
הרב דוד יגאלי
הרב ישראל מאיר וולך

יוצא לאור לזכוי הרבים

לעלוי נשמת

הרבנית הצדקנית אמן של ישראל

מופלאה ומופלגת במדות טובות ובמאור פנים לכל אדם

מיוחדת ויחידה בדורנו ביראת שמים ומעשים טובים

לכלל ולפרט

מרת **בת שבע אסתר קניבסקי ע"ה**

בת מרן רבינו יוסף שלום אלישיב זצוק"ל

אשת חבר לרבינו מורה דרכנו

מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א

בטח בה לב בעלה ושלל לא יחסר

שהשיבה נשמתה לבוראה ביום השבת קדש

חול המועד סוכות י"ז תשרי תשע"ב

עליה אנו קוראים את המקראות

עוז וחדר לבושה ותשחק ליום אחרון

רבות בנות עשו חיל ואת עליית על כלנה

אוי מי יתן לנו תמורתה

זכותה תגן עלינו

תנצב"ה

תוכן הענינים

פתח דבר.....10

שער התורה.....13

פעילות הארגון.....73

חוברת זו מוקדשת לזכר

ולעילוי נשמות הנפטרים

ר' שמואל בן ר' צבי קניבסקי ז"ל

נפטר י"א תשרי תשל"ח

יצחק בן גבריאל ויפה ארכוב ז"ל

נפטר כ"ח אדר תשכ"ט

ת.ג.צ.ב.ה

הונצחו על ידי

מר אלון ארכוב שיחי'

להצלחתו

על כל פסיעה ופסיעה

למען תלך בדרך טובים וארחות צדיקים תשמור (משלי ב' פסוק כ')

יתברך הבורא, וישתבח היוצר, יתפאר העליון, ויתרומם המתנשא לכל לראש, שזיכנו בחסדיו המרובים, שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה, להכנס בפתח שער הקודש, השער אשר דרכו ניתן למצוא את הדרך המובילה מעלה מעלה, לשלמות המידות וידעת התורה, עליה אמר החכם מכל אדם: "למען תלך בדרך טובים, ואורחות צדיקים תשמור".

על פי עצתו והוראתו של רבינו הגדול מורה דרכנו, מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א, זכינו בחסדי השי"ת להחזיר את לימוד מוסרי ה' בתוך שיעורי לימוד התורה הקדושה, ובתום שנה לתחילת פעילותינו, סיימנו בחסדי ה' יתברך לבאר ולחלק לסדר לימוד יומי את ספרו הנפלא של רבנו שליט"א, "אורחות יושר".

כמעשינו בראשונה, ממשיכים אנו בחוברת התשע עשרה, לבאר ולחלק לסדר יומי את הספר הקדוש "ארחות צדיקים", מיסודות ספרי המוסר בעם ישראל. הספר נכתב כפי המקובל אצלנו, בערך לפני כשבע מאות שנה, על ידי אחד מענקי הרוח בדור הראשונים כמלאכים, אשר לגודל ענותנותו לא חתם את שמו על הספר, אמנם כל מעיין בספר יגלה את פלאו, אשר כל דבריו וסגנונו מתאימים לדורנו, ממש כאילו נכתבו בימינו והוא פלא גדול.

והנה גודל חשיבות והכרחיות תיקון המידות, כבר ביאר מרן החזון איש בהרחבה בספרו "אמונה ובטחון" (פרק ד'), וכה כותב בין דבריו: כי תיקון המידות הן יסוד המוסד למצוות החוקיים ולמצוות המשפטיים

גם יחד, ומבאר שם בלשונו הזהב: אל יחשוב האדם, כי תיקון המידות מתייחס רק למצוות שבין אדם לחבירו, ואילו במצוות שבין אדם למקום, להם צריך רק יראת שמים, אין הדבר כן, כי זה האדם אשר מדותיו כבריינתן, ולא הותקנו על פי המוסר והדעה, הרי הוא מסור ביד יצרו ואין יצרו מסור בידו, ולא יתכן שיהא שלם במצוות שבין אדם למקום, ואם מקיימן במדה ידועה, הוא רק מפני שאינם נפגשים בהתנגדות מצד אחד ממדותיו המגונות, אך ברגע שיתנגשו במידותיו הרעות, לא תעמוד יראתו בפניהם, ומעשים בכל יום וכו' עיי"ש בדבריו המתוקים.

וכבר אמרו חכמינו זכרונם לברכה (בירושלמי שבת פ"א ה"ג): מה שעשתה חכמה עטרה לראשה, עשתה ענוה עקב לסולייתה, שנאמר "ראשית חכמה יראת ה'", ונאמר "עקב ענוה יראת ה'", למדנו, כי סדר הדברים הוא: תיקון המידות, יראת שמים, ותלמוד תורה.

עינינו נשואות למרומים בתפילה ובתחינה, שלא נבוש ולא נכלם ולא נכשל לעולם ועד, שנזכה לכוון לאמת, לבאר ולהעיר עינים בדרך הנכונה, ויהיו שפתינו והגיון לבנו נכונות ומישרות, להרבות כבוד שמים, להגדיל תורה ולהאדירה. זכות רבנו המחבר זצוק"ל, וברכותיו של מרן שליט"א, יעמדו לנו למצוא חן בעיני אלקים ואדם, ונזכה להפיץ ולהצית את נר האמת והצדק, להרבות האור בקדושה ובטהרה הלב בין כל עמו ישראל באהבה, ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים, בבית המשיח ובבניית בית הבחירה, במהרה בימינו אמן.

בברכת התורה

מערכת "אורחות המוסר"

עיונים ארחות שער התורה צדיקים

סדר הלימוד היומי בשיעורים

יום א' א' תמוז - יום ה' ה' תמוז.....(פרשת בלק)	שבוע א'
יום א' ח' תמוז - יום ה' י"ב תמוז.....(פרשת פינחס)	שבוע ב'
יום א' ט"ו תמוז - יום ה' י"ט תמוז.....(פרשת מטות)	שבוע ג'
יום א' כ"ב תמוז - יום ה' כ"ז תמוז.....(פרשת מסעי)	שבוע ד'
יום א' כ"ט תמוז - יום ה' ד' אב.....(פרשת דברים)	שבוע ה'
יום א' ז' אב.....(פרשת ואתחנן)	שבוע ו'

לתשומת לב:

חוברת זו חולקה למשך חמשה שבועות.

החוברת הבאה תצא במהדורה מיוחדת לימי "בין הזמנים".

לתועלת הלומדים:

חוברות "ארחות המוסר" מחולקות לקטעי לימוד יומיים, הנפרסים על פני כחודש - חמישה ימים בשבוע למשך ארבעה שבועות.
(חוברות "ארחות המוסר" נלמדות בשיעורי הגמרא הנמסרים בימי ראשון - חמישי ועל כן חולק החומר בהתאם).
החומר המוקדש לכל יום מותאם ללימוד יומי הנמשך כעשר דקות.
תחילת כל קטע של לימוד יומי מסומנת באמצעות מילה צבועה.
כשיום הלימוד מצויין בסימניה הקיימת באותו עמוד.

שער העשרים ושבעה

שער התורה

התורה. ¹ בשלשה כתרים נכתרו

ישראל: ² כתרי תורה,

³ כתרי כהונה ⁴ וכתרי מלכות

(אבות פ"ד מ"ג). כתרי כהונה זכה

בו ⁵ אהרן, ^(א) שנאמר: "והיתה

שנמשחו לכהונה ולזרעם שנולד להם אחר המשחתן (ראה שמות כח, מא).

א. שנאמר והיתה לו ולזרעו וגו'. פסוק זה נאמר לגבי פנחס בן אלעזר בן אהרן הכהן לאחר שהרג את זמרי בן סלוא על מעשה המדינות. ופירש רש"י (במדבר כה, יג), אע"פ שכבר ניתנה כהונה לזרעו של אהרן, הוצרך פנחס לברית מיוחדת בפני עצמה, כי לא ניתנה רק לאהרן ובניו

ביאורים

1. בשלשה כתרים נכתרו ישראל. שלוש מעלות טובות ניתנו לעם ישראל בתחילת נתינת התורה (רמב"ם ומגן אבות). ומי שיש בו אחת ממעלות אלו חייבה התורה לנהוג בו כבוד (מגן אבות ורע"ב). 2. כתרי תורה. אשר נכללו בו כל הדעות והמעשים ליישר את האדם ולהביאו לשלימות הנכונה (אברבנאל). וזוכה לזה ע"י שיהיה עמל בדברי תורה (אבות דר"נ ר"פ מ"א). והלומד תורה חייבים לנהוג בו כבוד, שנאמר (ויקרא יט, לב) 'והדרת פני זקן, וזקן' זהו שקנה חכמה (קידושין לב:), '[זקן] הוא נוטריקון של 'זה שקנה חכמה' (רש"י). ואונקלוס תרגם בתחילת פסוק זה, 'מפני שיבה תקום' מן קדם דסבר באורייתא תקום]. 3. כתרי כהונה. זכות עבודה בבית המקדש (מגן אבות). וחייבה תורה לנהוג בכהנים כבוד, שנאמר (ויקרא כא, ח) 'וקדשתו... קדש יהיה לך', ודרשו (גיטין נט:), שצריך לכבד את הכהנים שיהיו ראשונים לכל דבר. 4. וכתרי מלכות. וחייבה תורה לנהוג במלך כבוד, שנאמר (דברים יז, טו) 'שום תשים עליך מלך', ודרשו מפסוק זה (סנהדרין יט:), שתהא אימתו עליך. ובקידושין (לב:), למדו מפסוק זה שמלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול. 5. אהרן. שניתנה הכהונה לו ולזרעו עד עולם. ואדם

ארחות שער התורה צדיקים עיונים ארחות שער התורה צדיקים עיונים

לו וּלְזָרְעוֹ אַחֲרָיו ⁶ בְּרִית כְּהֵנָה עוֹלָם" (במדבר כה, יג), כְּתָר מַלְכוּת זָכָה בּוֹ דָּוִד עָלָיו הַשְּׁלֹם, שְׁנֵאָמַר: "זָרְעוֹ לְעוֹלָם" ⁸ יְהִי, ⁹ וְכִפְאוֹ כְּשִׁמְשׁ נִגְדִי" (תהלים פט, לו), כְּתָר תּוֹרָה ¹⁰ הָרִי הוּא ¹¹ מִנֵּחַ וְעוֹמֵד ¹² וּמוֹכֵן לְכָל יִשְׂרָאֵל, שְׁנֵאָמַר: "תּוֹרָה ¹³ צִוָּה לָנוּ מֹשֶׁה, ¹⁴ מוֹרְשָׁה ¹⁵ קִהְלַת יַעֲקֹב"

אבל פנחס שנולד לאלעזר אביו קודם לכן ולא נמשח (לפי שהיה אז קטן. גוי"א), לא בא לכלל כהונה עד מעשה זמרי. וכן שנינו במסכת זבחים (קא:) 'לא נתכהן פינחס עד שהרגו לזמרי'. וצריך ביאור, שהפסוק מדבר בפנחס ולא באהרן? וי"ל דמ"מ רואים שהיתה זכיה

בזרעו של אהרן. אכן, רש"י (יומא עב:) מביא פסוק אחר המלמד שהכהונה ניתנה לאהרן ולזרעו ב"ברית מלח" דהיינו ברית עולם [ונקרא "ברית מלח", לומר שכשם שהמלך קיים לעולם ואינו מסריח, כך לא תזוז הכהונה מביית אהרן] שנאמר (במדבר יח, יט): "כל תרומות הקדשים אשר ירימו בני ישראל נתתי לך ולבניך ולבנותיך אתך לחק עולם, ברית מלח עולם היא לפני ה' לך ולזרעך אתך".

ביאורים

שאינו מזרע אהרן אינו יכול לזכות בכהונה. 6. ברית כהונת עולם. הבטחה שיהיו הוא וזרעו בקדושת כהונה לעולם. 7. דוד ע"ה. וזרעו אחריו, ואדם שאינו מזרע דוד אינו יכול לזכות במלוכה, אף אם הוא הגון וראוי למלוכה (רש"י). 8. יהיה. בממשלת המלוכה. 9. וכפאו כשמש נגדי. ומלכותו - כמו השמש שהוא קיים לעולם - לפני תעמוד. 10. הרי הוא מונח ועומד. ולא נמסר לאיש להיות מיוחד לו ולזרעו. 11. מונח ועומד. דאף שזכו בו הרבה, מ"מ אינו ירושה לבניהם, אלא צריך כל אחד זכיה לעצמו, ועדיין מוכן לכל הרוצה לזכות (הגר"א, אבות ב, יב). 12. ומוכן לכל ישראל. כל אדם מישראל יכול לזכות לכתר תורה אם ימסור עצמו עליה. 13. צוה. אשר צוה. 14. מורשה. ירושה ונחלה עולמית היא לקהלת יעקב. 15. קהלת יעקב. לכל

ב. שכתר תורה גדול מכתר כהונה ומכתר מלכות. יש הבדל מהותי בין כתר כהונה ומלכות לכתר תורה, ואומר החסיד יעב"ץ (אבות ד, יג). בעוד שכתר כהונה וכתר מלכות חשיבותם תלויה לפי מה שיכבדום האנשים, הרי כתר תורה אינו חסר מאומה אף אם לא יכבדוהו. זאת ועוד, כל הכתרים צריכים לכתר

ביאורים

אלו שנקהלים ונאספים אל בית יעקב, והיינו לנו ולזרעינו ולכל גרי הצדק (רמב"ן). 16. שירצה. ליקח אותו, כלומר להתעסק בתורה. "הוי עמל בדברי תורה ואל תתעסק בדברי בטלה" (אבות דר"נ). ואמרו (מגילה ו). "יגיעת ולא מצאת אל תאמין". 17. יבוא ויטול. הרשות בידו. 18. שאותן כתרים. כתר כהונה וכתר מלכות. 19. גדולים. בחשיבותם. שמתוך שכתר תורה הופקר לכל הרוצה ליטלו, אפשר לטעות ולחשוב שפחות הוא בחשיבותו משאר הכתרים (רבינו אליקים, יומא עב:). 20. בי. בחכמת התורה. 21. מלכים ימלכו. התורה אומרת שהיא הממליכה מלכים, דהיינו שהמלכות מתקיימת ע"י חכמת התורה המלמדת למלך דינים ומשפטים ישרים. ומכיון שהתורה ממליכה מלכים, בודאי גדולה היא מן המלכות, שהרי גדול הממליך מלך יותר מהמלך עצמו (רש"י יומא שם). ומכיון שכתר תורה גדול יותר מכתר מלכות, כל שכן שגדול הוא מכתר כהונה, שכן הלכה היא (הוריות יג). שמלך קודם לכהן גדול (לח"מ הלכות ת"ת ג, א). 22. ורוזנים וגו'. והשופטים יקבעו חוקי יושר וצדק. 23. בי שרים ישרו. באמצעותי (התורה) השרים ישלטו, [זה גם קאי על מלכות. אמנם יש מפרשים 'בי שרים ישרו' קאי על הכהונה (ב"ח, יו"ד רמ"ו). פירוש מהר"ו על במד"ר פ"ד פי"ג]. 24. הא למדת שכתר

ארחות

שער התורה

צדיקים

עיונים

וּמִכֶּתֶר מְלָכוֹת (יומא עב, ב).

וְאֶמְרוּ חֲכָמֵינוּ זְכֵרֵנוֹם לְבִרְכָּה:

מִמְזֹר ²⁵תְּלִמִיד-חֶכֶם ²⁶קֹדֶם

תורה והוא אינו צריך להם. וכן מצינו שדוד המלך זכה למלכות מצד התורה, כנאמר (תהלים קיט): "זאת

היתה לי כי פקודיך נצרת". וכן אהרן זכה בכתר כהונה מצד התורה, שנאמר (מלאכי ב, ז): "כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו". וכיון שכתר תורה גדול כל כך - צריך לטרוח אחריו.

ביאורים

תורה גדול וכו'. דמי גדול המולך או הממליך (כנ"ל). והיינו משום דבלא התורה אין תוקף למלך, ורק כיון שחייבה תורה 'שום תשים עליך מלך', שתהא אימתו עליך, חייבים לכבדו. וכן בכהונה שחייבה תורה 'וקדשתו' (ע"פ מגן אבות). ובמדרש תנחומא (ויקהל) ובמדרש רבה (במדבר ד, יג) כתבו: "זכה לתורה זכה לכולן". ובפרישה (יו"ד, רמ"ו) כתב, שאי אפשר להיות מלך וכהן גדול כי אם כשיודעים דינים השייכים להם. ²⁵תלמיד חכם. אם הוא תלמיד חכם. ²⁶קודם. הקדימה שיש להקדים ממזר ת"ח לכה"ג ע"ה הנאמר כאן נוגעת לכמה דברים שנמנו במשנה הקודמת שם (הוריות יג): להחיותו [בכל מקום שבו יש סכנת נפשות לממזר ת"ח ולכה"ג ע"ה, יש להקדים ולהעדיף את הצלת הממזר ת"ח על פני הצלת הכה"ג ע"ה, כמו כן יש להקדימו לזונו מכספי צדקה כאשר אין בקופת הצדקה מספיק לשניהם], להשיב אבידה [אם מצא אבידה של ממזר ת"ח ושל כה"ג ע"ה, יש להקדים את השבת אבידת הממזר ת"ח על פני אבידת הכה"ג ע"ה], לכסות [אם שניהם עומדים לפנינו וזקוקים לבגד לכסות את גופם, עליו להקדים וליתן לממזר ת"ח, ולהוציא מבית השבי [אם שניהם שבוים יש להקדים ולפדות את הממזר ת"ח, כמו כן יש להקדימו ולפדותו מכספי צדקה כאשר אין בקופת הצדקה מספיק ממון כדי לפדות את שניהם]. (ראה רמב"ם הלכות מתנות עניים ח, יז-יח. שו"ע יור"ד רנא, ט). וכן לכל ענין שבמעלה וקדושה (מאירי הוריות יג), רוח או כבוד (תפארת ישראל, הוריות ג, ח). ולהלוות לו (אהבת חסד פ"ו, דרך אמונה פ"ז מתנוג"ע סקצ"ט). [אמנם לענין קדימה בקריאת התורה, כתב הבי" (סי' קלה) שתקנה קבועה היא שכהן קודם].

עיונים

ארחות

שער התורה

צדיקים

ג. לכהן גדול עם הארץ.

²⁸יְקָרָה הִיא מְפִנִּינִים" (משלי ג, טו),

^(ד)מִכֶּתֶר גְּדוֹל הַנִּכְנָם ²⁹לְפָנַי וּלְפָנֵים

(הוריות יג, א).

יש לעיין, כיצד יתמנה עם הארץ לכהן גדול, והלא צריך להזהר בדיני טהרה בעת שימוש במקדש ועם הארץ רוקו טמא!

במאירי (הוריות יב). כתב, דיתכן לומר שאין המדובר בעם הארץ גמור אלא בזה המשמר עצמו בטהרה, ואף על פי כן חכם קודמו. ועיין באר שבע שכתב שאין מדובר דווקא אם הכהן הוא עם הארץ, אלא כל שאינו שוה בחכמה לישראל - יש להקדים את הישראל לפניו. [וכן יש לדייק מלשון הרמב"ם (בפירושו שם), שכתב: אבל כשיש יתרון בחכמה - החכם קודם], ולפי זה אין צריך להעמיד דווקא בזמן בית שני.

עוד י"ל, שבזמן בית שני היו מתמנים הכהנים הגדולים על ידי ממון שנותנים למלכים, וכך יכול להיות שימנו כהן גדול עם הארץ. (תפארת ישראל, הוריות פ"ג).

ד. מכהן גדול הנכנס לפני ולפנים. לכאורה מדוע דרשו חז"ל שהכוונה לכהן גדול שנכנס לקודש הקדשים, מדוע לא למדו זאת כפשוטו, "מפנינים" ממש, דהיינו מאבנים יקרות?

המהרש"א ביאר, שבהכרח מקרא זה לדרשה הוא בא, שאם לפשוטו הרי כבר נאמר בהמשך הכתוב 'וכל חפציה לא ישוו בה', ולא הוצרך לומר 'יקרה היא מפנינים' אלא לצורך דרשה זו, שיקרה היא מכהן גדול הנכנס לפני ולפנים.

האור שמח (הלכות ת"ת ג, ב) ביאר: המלה "מפנינים" הינה צורת ה"קרי". ה"כתיב" של המלה הוא "מפנינים". הדרשה של "לפני ולפנים" מסתמכת

ביאורים

²⁷שנאמר. על יקרת ערך התורה. ²⁸יקרה היא מפנינים. חכמת התורה חשובה ומכובדת היא אפילו מ"פנינים", ויש לדרוש זאת: מכהן גדול הנכנס לשמש לפני ולפנים. ²⁹לפני ולפנים. כלומר לקדש הקדשים ביום הכיפורים. הרי שחכם בחכמת התורה חשוב יותר מכהן גדול.

אין לך מצוה ³⁰בכל המצוות

שהיא שקולה כנגד

³¹תלמוד תורה, רק תלמוד תורה

שקולה כנגד ³²כל המצוות, ³³לפי

על צורת הכתיב
משמעותה "פנים"
כפול - פנינים.

ויש שביארו על פי
משל לאדם שיש בידו
יהלום ששוה אלפי
אלפים דינרי זהב, ובידו

השניה מחזיק דבר פשוט שאינו שוה אלא כמה פרוטות בודדות. האם שייך להתבטא שהיהלום שוה יותר ממה שמחזיק בידו השניה? הלא אין כל דמיון והשוואה ביניהם! לכן הוקשה לחז"ל כיצד יתכן להתבטא שהתורה שהיא כולה רוחניות שוה יותר מאבנים יקרות, בזמן שאין שום ערך, דמיון והשוואה ביניהם? לכן הבינו חז"ל שבהכרח "פנינים" הנאמר בפסוק רומז לדבר רוחני נעלה ביותר, והיינו כהן גדול ביום הכיפורים כשהוא נכנס לפני ולפנים להקטיר קטורת לכפר על בני ישראל, ועל זה בא הכתוב לומר שגם דבר קדוש ונעלה זה - התורה יקרה ממנו (לב שלום, ליקוטים).

ובכדי להבין את גודל קדושת התורה - יש להתבונן, דהנה האדם הקדוש ביותר בכלל ישראל הוא הכהן הגדול, והיום הקדוש ביותר הוא יום הכיפורים, והמקום המקודש ביותר הוא קדש הקדשים. צא וראה אם יתאחדו שלש קדושות הללו יחדיו, כהן גדול הנכנס לקודש הקדשים ביום הכיפורים מה נורא היא הקדושה [ואיתא בחז"ל (ויק"ר ריש פרשת אחרי, עה"פ וכל אדם וגו') דבאותה שעה גדולה דרגתו של הכהן גדול ממלאכי השרת], ועם כל זאת אמרו חז"ל כי גדולה מזה היא קדושת התורה!!! (אור ישראל, ליקוטים).

ביאורים

³⁰. בכל המצוות. היינו שכל מצוה ומצוה בפני עצמה מכל תרי"ג מצוות אין לך מצוה ששקולה כנגד תלמוד תורה. ³¹. תלמוד תורה. ואפילו תיבה אחת של תורה. ³². כל המצוות. כל תרי"ג מצוות יחד. ³³. לפי שהתלמוד מביא לידי מעשה. לפיכך התלמוד קודם למעשה (רמב"ם, הל' ת"ת פ"ג ג'). דהיינו שאין דוחים את התלמוד מפני מצוה שאפשר לעשותה ע"י אחרים (כמש"כ שם הרמב"ם בהלכה ד' עיי"ש בכס"מ, וכ"כ הב"ח והפרישה יור"ד רמ"ו).

שהתלמוד מביא לידי מעשה (ב"ק יז, א). ומה שאמרו "תלמוד תורה כנגד כלם" (פאה פ"א מ"א) זה הלומד על-מנת ³⁵ללמוד וללמד, ³⁶לשמר ³⁷ולעשות ולקיים, ומפני ³⁹קביעתו של תורה ⁴⁰אינו יכול לקיים כל המצוות, ובשעה שאינו לומד עושה ⁴¹כל מה שיוכל לעשות, ובזה מראה דעתו שחפץ בעשיית המצוה, ואז תלמוד תורה כנגד כלם, כי כשהוא לומד המצוה וחפץ לקיימה אז ⁴²יש לו שכר כאלו קיימה,

ביאורים

³⁴. כנגד כולם. בירושלמי פאה (ז:) בארו כוונת המשנה (שם פ"א א) באומרה "ותלמוד תורה כנגד כולם" "אפילו כל מצוותיה של תורה אינן שוות (ללימוד) דבר אחד מן התורה". ודרשו את הכתוב (משלי ג, טו) "וכל חפצך לא ישוו בה". "חפצך" - "אלו מצוות ומעשים טובים". כלומר, שאפילו כל מצוותיה של תורה אינן שוות לתלמוד תורה, כי תלמוד תורה אפילו בשיעור הקטן ביותר שקול ועדיף מכל מצוות התורה ודוחה אותן. וז"ל הגר"א על המשנה שם: "שכל תיבה ותיבה בפני עצמה היא מצוה גדולה והיא שקולה נגד כולם". ³⁵. ללמוד וללמד. ללמוד בעצמו וללמד לאחרים. ³⁶. לשמור. ממה שנצטוינו בלא תעשה. ³⁷. ולעשות. מה שנצטוינו במצות עשה. ³⁸. ולקיים. את כל הדברים הנלמדים מהתורה. ³⁹. קביעתו בתורה. קובע עתים ללימוד התורה. ⁴⁰. אינו יכול לקיים כל המצוות. כי למצוות שאפשר להעשות על ידי אחרים, אסור לו להפסיק מתלמודו. ועוד, כי ע"י שעוסק בתורה ממילא לא מזדמנות לפניו מצוות מסוימות כגון גמילות חסדים עם אחרים וכדומה. ⁴¹. כל מה. כל המצוות. ⁴². יש לו שכר כאילו קיימה. והוא בגדר אנוס על קיום המצוה, וקימ"ל שאם נאנס ולא עשה המצוה יש לו שכר כאילו עשה. ועוד, שדרשו חז"ל (מכילתא, הובא ברש"י שמות יב, כח) על הנאמר בתורה לאחר שישאל שמינו משה את מצות

ארחות

שער התורה

צדיקים

⁴³ בִּיּוֹן שְׁנַת־עֶבֶב מַחְמַת ⁴⁴ קִבִּיעַתּוֹ, וְנִמְצָא שִׁשְׁכָּר ⁴⁵ עֲשִׂיהָ וְלִמּוּד בִּידּוֹ; אָבֵל מִי שֶׁהוֹלֵךְ ⁴⁶ בְּמַל פְּעָמִים רַבּוֹת, וְהָיָה יָכוֹל לַעֲשׂוֹת מִצְוָה בְּעֵת הַבְּטוּל ⁴⁷ וְאֵינּוּ חוֹשֵׁשׁ לַעֲשׂוֹתָהּ, אִם בְּשָׁעָה שֶׁעוֹשֶׂה שׁוּם מִצְוָה ⁴⁸ אֵינּוּ מְדַקְדָּק בָּהּ כְּרֹאִי, עַל זֶה לֹא נֶאֱמַר תִּלְמּוּד תּוֹרָה בְּגֵגֶר בָּלָם.

מי שֶׁנִּשְׁאָא לְבוֹ לַעֲשׂוֹת ⁴⁹ מִצְוָה זוֹ ⁵⁰ וְלִקְיָמָהּ

ביאורים

קרנן פסח "וילכו ויעשו", וכי כבר עשו, והלא מראש-חדש נאמר להם (ואז עדיין לא הגיע זמן המצוה)? אלא מכיון שקבלו עליהם לעשות, מעלה עליהם הכתוב כאילו עשו ('עלי אורח'). ⁴³ בִּיּוֹן שְׁנַת־עֶבֶב מחמת קביעתו. וז"ל ה"ראשית חכמה" (בהקדמת ספרו את כב): "כי בעסקו בתורה בכוננתו זאת הרי הוא כאלו קיים כל התרי"ג מצוות כיון שהוא לומד ע"מ לעשות כל האפשר בידו לקיים, הקב"ה מעלה עליו כאלו קיימם כיון שאינו חסר מצדו, שהקב"ה יודע מוחשבתו הטובה שבבוא המצוה לידו יקיימנה", עכ"ל. ולפי"ז כל הלומד תורה כיון שמחשב קודם לימודו כל מה שיבא לידי אקיימנו הרי שברצונו לקיים כל התרי"ג ולכן שקול לימודו ככל התרי"ג. ⁴⁴ קביעתו. שקובע עתים לתורה. ⁴⁵ עשיה ולמוד. עשיית המצוות ולימוד התורה. ⁴⁶ כטל. מלימוד התורה. ⁴⁷ ואינו חושש לעשותה. אינו דואג אם יעשנה אם לאו. ⁴⁸ אינו מדקדק בה כראוי. לעשותה כהלכתה בכל פרטיה ודקדוקיה. ⁴⁹ מצוה זו. של תלמוד תורה. ⁵⁰ ולקיימה כראוי לה ולהיות מוכתר בכתריה של תורה. הם מדברי הרמב"ם (הלכות ת"ת ג, ג). ומבואר דכתר תורה אינו בלימוד בעלמא ובידיעת התורה, אלא דווקא כאשר מבין בעומק התורה לאמתה בכל מקום וזוכה לזאת ע"י עמלו ודבקותו בתורה, כן ביאר באר היטב באגרות משה (י"ד ח"ד סימן ל"ו אות ח') וז"ל: מפורש ברמב"ם שקיום מצות לימוד התורה כראוי, הוא להיות מוכתר בכתר

עיונים

ארחות

שער התורה

צדיקים

ה. כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה. במסכת מגילה (יב.) אמרו על הפסוק (אסתר א, ח) 'והשתיה כדת אין אונס', מאי כדת, אמר רבי חנן משום רבי מאיר

כדת של תורה, מה דת של תורה אכילה מרובה משתיה, אף סעודתו של

ביאורים

התורה, דאלו השנים דבר אחד הוא וכו', דהוא בידיעה והבנת כל דברי התורה בחכמה ובהשכל שזהו כתר התורה כדאיתא בקידושין (מט:): שהוא ידיעת התורה בחכמה שהוא בסברה וטעם כר"ע וחביריו בזמן התנאים, ובזמן הזה בידיעת רוב דברי התורה בחכמה שהוא בסברה וטעם כאחד מגדולי התורה שבדורינו הוא קיום המצוה כראוי. עכ"ל. ⁵¹ כראוי לה. כלומר, אמנם קיום מצות ת"ת הוא בכל מה שלומד ואיך שלומד. אבל שלימות קיום מצוה זו ('כראוי לה' דהיינו באופן הטוב והמושלם), הוא כאשר זוכה להיות מוכתר בכתר תורה. ⁵² לא יסיה דעתו. מלימוד התורה ועמלה. ⁵³ לדברים בטלים. היינו עניני העולם הזה כשאניס לצורך כדי חייו. ⁵⁴ ולא ישים אל לבו וכו'. לא יהיה רצונו ודעתו לקנות תורה יחד עם עושר וכבוד. ⁵⁵ עם עושר וכבוד כאחד. כתב בחובת הלבבות (שער חשבון הנפש פ"ג חשבון הכ"ה): "כבר אמר אחד מן החכמים, כאשר לא יתחברו בכלי אחד המים והאש, כן לא תתחבר בלב המאמין אהבת השי"ת ואהבת העולם הזה". ⁵⁶ עושר וכבוד כאחד. אין להקשות מהא דאיתא בברכות (טז:): דרב בתר צלותיה אמר הכי: "יהי רצון מלפניך ה' אלוקינו שתתן לנו וכו', חיים של עושר וכבוד", ונהגו בקהילות ישראל לומר כן בכל שבת מברכין, דעיין סדר תשליך הנדפס במחזורים שהוסיפו עוד תיבה על הנ"ל, דהיינו חיים של עושר וכבוד "לעבודתך", הרי שאין הכוונה לזכות לעושר וכבוד בתור מטרם בפני עצמה אלא כאמצעי לעבודת ה'. ⁵⁷ כך היא דרכה

ארחות

שער התורה

צדיקים

עיונים

עיונים

ארחות

שער התורה

צדיקים

היא דרבה של תורה: פת
58 במלח תאכל, ומים 59 במשורה
תשתה, 60 ועל הארץ תישן,

אחשוורוש אכילה
מרובה משתיה. ופירש
רש"י ז"ל: כדת של
תורה - אכילת המזבח.
אכילה מרובה משתיה
- פר ושלשה עשרונים

סולת לאכילה ונסך חצי ההין עיי"ש. וקשה, מאי דת של תורה הוא, הוי ליה
למימר כדת של 'קרבנות', דדת של 'תורה' משמע התורה גופה!

וביאר הגר"א (קול אליהו בראשית, שנות אליהו סוף מס' ביכורים) ד"ל
דהכי פרושו, דאיתא במסכת אבות 'כך היא דרכה של תורה פת במלח
תאכל ומים במשורה תשתה'. ואמרינן בעלמא (ב"מ סא): 'משורה' הוא אחד
משלשה ושלשים מלוג, והוא קטן מאד. נמצא דעל אכילה לא אמר השיעור
כמה יאכל, רק שאמר 'פת במלח' שלא יתענג במיני תענוגים, אבל פת
חריבה יכול לאכול כמה שירצה, אולם במים שהוא לשתיה אמר 'במשורה
תשתה' ולא יותר. א"כ חזינן דדרך של תורה הוא אכילה מרובה משתיה,
שעל השתיה קפיד יותר מאכילה. והשתא הכי פירושו, מפני שהיה קשה
למה לא כתיב 'אכילה' במגילה, וכתב רק שתיה, לזה אמר 'כדת של תורה',
מה דת של תורה אכילה מרובה וכו' כמ"ש 'כך הוא דרכה של תורה' וכו', אף
סעודתו היה אכילה מרובה משתיה, ואם שתייתו היתה כל כך מרובה תבין
מזה איך היתה אכילתו.

ביאורים

של תורה. כלומר בשביל לקנות את התורה חייבים לוותר על עינוגי הגוף
ותאוות עולם-הזה, ושיקבל עליו שיהיה מוכן ללמוד תורה אף אם לא יהיה
לו רק פת חריבה מטובלת במים ומלח (עפ"י רוח חיים). 58. במלח. בלא
לפתן ופירות. 59. במשורה. במדה מצומצמת. 60. ועל הארץ. ע"י הפסק
איזה דבר. [כי אין לפרש על הקרקע ממש, דהא אמרינן במסכת ברכות
(סב:) על כל משכב שכב חוץ מן הקרקע (שו"ת שלמת חיים סי' שמ"א).
ועיין גם בספר תקון חצות (ח"א עמו' קע"ג) שהביא כן בשם ספר זכות אבות
וז"ל: ואמר ועל הארץ תישן ולא אמר ובארץ תישן, מפני שאין הכוונה בו
שישן ממש ע"ג הארץ, כי אז החיצונים נאחזים ונדבקים בו וכמו שאזהרה

ו. ואל תאמר לכשאפנה 61 וְחַנִּי צַעַר תַּחִּיָּה, 62 וּבַתּוֹרָה אֶתָּה
אשנה, שמא לא תפנה.
ביאר הגאון רבי חיים
מוולאז'ין (רוח חיים,
שאקבין ממוין וכשאפנה מעסקי אז
אחזר ואקרא ואשנה - 63 אם תעלה מחשבה זו בלבך, אז
אין אתה זוכה לכתרה של תורה 64 לעולם, אלא 65 עשה
תורתך קבע, ומלאכתך עראי (עיי' אבות פ"א מט"ו). 66 ואל

ביאורים

שמענו בזה מפי רבינו האר"י ז"ל, לכך אמר ועל הארץ לרמוז דמיהא צריך
שיהיה דבר חוצץ בינו ובין הקרקע]. 61. וחיי צער. בשאר ענייני העולם-
הזה. עוד יש לפרש, שכל הדוחק שיש לו ואוכל פת במלח וכו', זה רק היום,
אבל על מחר אינו יודע אם יהיה לו אפילו פת במלח, וזהו וחיי צער תחיה,
ואעפ"כ ובתורה אתה עמל. (לב אליהו ח"א עמ' קכ"ט בשם ר' איצ"ל
זצ"ל). 62. ובתורה אתה עמל. ועם כל זה אין אתה נמנע מלעסוק בתורה.
63. אם תעלה מחשבה זו בלבך. משמע שבמחשבה כזו בלבד, אף אם עדיין
לא הוציא לפועל את מחשבתו, כבר לא יכול לזכות לכתרה של תורה,
משום שעצם מחשבה כזו תמנעהו מלהיות דבוק בתורה בכל גופו ונפשו,
כי כיון שהכניס את עצמו למחשבה זו ובא לידי ספק, נמצא שאינו
קבוע בתורתו כראוי, ולכן אין הוא יכול לזכות לכתרה של תורה לעולם.
(בנין עולם, דברי חן פ"ו). 64. לעולם. משמע שאין שום מציאות
בעולם לזכות לכתרה של תורה כשיש לו שאיפות בעניני העולם, אם
כי מקיים מצות ת"ת גם באופן זה. (שם). 65. עשה תורתך קבע. שיהיה
עיקר עסקך ביום ובלילה בתורה, ורק כאשר תהיה יגע מהלימוד
תעסוק מעט במלאכה לפרנסתך [ובכך הוא עושה את התורה לקבע הן
מבחינת הזמן והן מבחינת החשיבות], אך לא שיהיה עיקר עסקך במלאכה
וכשתפנה ממנה תעסוק בתורה (רע"ב). וכמו שדרשו (יומא יט :על)
הפסוק (דברים ו, ז) 'ודברת בס' וגו', עסוק בהן בקביעות ולא בדרך עראי
(הגר"א).

אֲרָחוֹת

שְׁעַר הַתּוֹרָה

צְדִיקִים

עֵינִינִים

אֲרָחוֹת

שְׁעַר הַתּוֹרָה

צְדִיקִים

תֹּאמַר ⁶⁶לְכַשְׁאֲפָנָה ⁶⁷אֲשֶׁנָּה, ⁶⁸שָׁמָּה לֹא תִפְנֶה (אֲבוֹת פ"ב מ"ד).

כְּתִיב בַּתּוֹרָה: "לֹא בְשָׂמִים ⁶⁹הָיָא" (רַבִּים ל, יב) - פְּרוּשׁ, ⁷⁰בְּגִסֵּי הָרוּחַ; "וְלֹא מַעֲבָר לִיָּם הָיָא" (שם פסוק יג) - פְּרוּשׁ, ⁷¹בְּאוֹתָם שְׁהוּלִכִים מַעֲבָר לִיָּם (עֵירוּבִין נה, א). לְפִיכָךְ אָמְרוּ חֲכָמֵינוּ וְכָרוֹנָם לְבָרְכָהּ: ⁷²וְלֹא כָּל הַמְרָבָה בְּסַחֲוָרָה מַחֲכִים (אֲבוֹת פ"ב מ"ה). וְאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ:

בִּיאורִים

66. לְכַשְׁאֲפָנָה. כִּשְׁתִּיבָה מַעֲסָקִי וְטִרְדוֹתֵי. 67. אֲשֶׁנָּה. אֲשֶׁב וְאֶלְמַד תּוֹרָה. 68. שָׁמָּה לֹא תִפְנֶה. לְעוֹלָם, שֶׁכֵּן טִרְדוֹת הָעוֹלָם אֵינָן פּוֹסְקוֹת, וְנִמְצָאָה כָּל מְדַבְּרֵי תּוֹרָה כֹּל יְמֵי חַיָּיָה. [תְּשׁוּבָה זוֹ נֶאֱמָרָה לְפִי דַעְתּוֹ שְׁחֹשֵׁב שִׁילְמַד כֹּאשֶׁר יִתְפַּנֶּה, לְפִיכָךְ אָמְרוּ לוֹ שִׁיתֵּן וְלֹא יִתְפַּנֶּה לְעוֹלָם. אֲבָל לְפִי הָאֵמֶת, אִפְּלוּ אִם יִתְפַּנֶּה לְמַחֵר, הִרִי זֶה מַעֲוֹת שֶׁלֹּא יוֹכֵל לְתַקּוֹן, שֶׁכֵּן בְּכָל שְׁעָה מוֹטֵל עָלָיו לְלַמּוֹד תּוֹרָה, וְמָה שִׁילְמַד מֵחֵר אֵינּוּ מִתְקֵן אֶת מַה שִׁיכּוֹל הִיָּה לְלַמּוֹד הַיּוֹם (מִגֵּן אֲבוֹת)]. 69. הָיָא. הַתּוֹרָה. 70. בְּגִסֵּי הָרוּחַ. לֹא תִמְצָא הַתּוֹרָה בְּבַעֲלֵי גִאוּן. 71. בְּאוֹתָם שְׁהוּלִכִים מַעֲבָר לִיָּם. לְסַחֲוָרָה. כִּי הַתּוֹרָה לֹא תִמְצָא לֹא בְּסַחֲוָרִים [-אֲצֵל סוֹחָרִים שְׁנוּסְעִים מֵעִיר לְעִיר], וְלֹא בְּתַגְרִים [-שְׁמוּכִים אֶת סַחֲוָרוֹתֵיהֶם בְּעִירָם], רַק אֲצֵל מִי שֶׁאֵינּוּ מְרַבֵּה לְצִאת וּלְבֹא בְּרַחוּבוֹת הָעִיר, אֲלֵא יוֹשֵׁב רֹב הַזְּמַן בְּבֵיתוֹ וְחוֹזֵר עַל תַּלְמוּדוֹ (עֵירוּבִין נה. וּבִרְש"י). 72. וְלֹא כָּל הַמְרָבָה בְּסַחֲוָרָה מַחֲכִים. מִי שֶׁמְרַבֵּה בְּסַחֲוָרָה וּמֵתַעֲסֵק

⁷³הָיָא מִמַּעַט בְּעַסְקָא וְעַסְקָא בַּתּוֹרָה (שם פ"ד מ"א). וּמִתּוֹךְ שֶׁאֵדָם עוֹסֵק בַּתּוֹרָה לְשִׁמְיָהּ, וְטִרְחַ וְיָנַע לְשֵׁם שְׁמִים, אִזְּנֵי שֶׁשִּׁי שְׁתֵּי כְּלִיָּתָיו כְּשֶׁנִּי מַעֲנִינֹת, וּמוֹצִיא טַעַם וְהִלְכֹת מִמַּעַמּוֹ מַה שֶׁלֹּא לְמַד מִעוֹלָם וְמַה שֶׁלֹּא נִתֵּן אֶפְלוּ לְמִשְׁחָה מִסִּינִי, כֹּאשֶׁר מַצִּינוּ בְּאַבְרָהָם אֲבִינוּ וְכָרוֹנָנוּ לְבָרְכָהּ (ב"ר צה, ג), שֶׁלֹּא לְמַד מִעוֹלָם מִשּׁוּם אָדָם, אֲךָ מִמַּעַמּוֹ הָיָה יוֹשֵׁב וּמַחֲשֵׁב אַחֵר הַמַּצְוֹת, וְלִמּוֹד מִלְּבֹו כָּל הַתּוֹרָה וְהַמַּצְוֹת, עַד שֶׁהָעִיד עָלָיו הַכְּתוּב: ⁷⁵"וַיִּשְׁמַר מִשְׁמֶרֶתִי, ⁷⁶מִצְוֹתֵי ⁷⁷חֻקוֹתַי ⁷⁸וְתוֹרָתִי" (בְּרַאשִׁית כו, ה).

בִּיאורִים

בִּה יוֹתֵר מִהַנְּצִרָה לְקִיּוֹם גּוֹפּוֹ, אֵינּוּ נַעֲשֶׂה חֶסֶד בְּחִכְמַת הַתּוֹרָה, לְפִי שְׁעוֹשָׁה סַחֲוָרוֹתָ קָבַע וְתוֹרָתוֹ עֲרָא וּמוֹרֹב טִרְדוֹתָיו אֵין לְבֹו פְּנוּי לְלַמּוֹד כָּל צִרְכּוֹ (רַבִּינוּ יוֹנָה). 73. הָיָא מִמַּעַט בְּעַסְקָא. הַמַּעַט בְּעַסְקָא סַחֲוָרָתָ וּמִלֵּאכְתָּךְ, וְעַשֶׂה אוֹתָם עֲרָא. 74. וְעַסְקָא בַּתּוֹרָה. וְיִהְיֶה עֵיקַר עַסְקָךְ בַּתּוֹרָה, שֶׁאֵת עַסְקָא תוֹרָתָךְ תַּעֲשֶׂה קָבַע. 75. וַיִּשְׁמַר מִשְׁמֶרֶתִי. שְׁקִיִּים אֲבָרָהם גַּם אוֹתָן גִּזְרוֹת שְׁגוּרוֹ חֲכָמִים בְּדוֹרוֹת הַבָּאִים לְהַרְחִיקָה וּשְׁמִירָה עַל הָאֲזָהָרוֹת שֶׁבַתּוֹרָה. כְּגוֹן שְׁנִיּוֹת לְעִרְוִית וְכָגוֹן שְׁבוֹת לְשַׁבַּת (רַש"י, בְּרַאשִׁית כו, ה). 76. מַצְוֹתַי. הֵם דְּבָרִים שֶׁאֵין אֵילּוֹ לֹא נִכְתְּבוּ בַּתּוֹרָה רֵאשִׁיָּה הֵם לְהַצְטוּת, כְּלוּמֹר, הִנֵּהגוֹת יִשְׁרוּת שֶׁהִשְׁכַּל מַחֲיִיבָם, כְּגוֹן אִיסוּרֵי גִזֵּל וּשְׁפִיכוֹת דָּמִים (שם). 77. חֻקוֹתַי. הֵם דְּבָרִים שֶׁאֵין טַעַם יְדוּעַ, שִׁיצַר הָרַע וְאוֹמוֹת הָעוֹלָם מְשִׁיבִים עֲלֵיהֶם לְיִשְׂרָאֵל לֹמֵר מַה תּוֹעֵלֶת בְּכָל אֵלוֹ, כְּגוֹן אִיסוּרֵי אֲכִילַת חֹזֵר וּלְבִישַׁת שַׁעֲטָנִי, שֶׁאֵין טַעַם גְּלוּי בְּדָבָר, אֲלֵא גִזְרֵת הַמֶּלֶךְ הֵם וְחֻקוֹתָיו עַל עַבְדּוֹ (שם). 78. וְתוֹרָתִי. לְשׁוֹן רַבִּים, 'שְׁתֵּי תוֹרוֹת' בְּמִשְׁמַע; הָאֶחָת תּוֹרָה שֶׁבְּכַתְּבָהּ, וְהַנּוֹסֶפֶת בָּאָה לְרַבּוֹת תּוֹרָה שֶׁבַע פָּה - שֶׁקִּיבְלוּ חֲכָמִים אִישׁ מִפִּי אִישׁ עַד מִשָּׁה רַבִּינוּ, כְּגוֹן מַצְוֹת שֶׁהֵם הִלְכָה לְמִשְׁחָה מִסִּינִי (שם).

ארחות

שער התורה

צדיקים

וְאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זְכוּרָנָם לְבִרְכָּהּ,⁷⁹ שְׁאֵפִילוּ עֲרוּבֵי-תַבְשִׁילִין הִיָּה יוֹדֵעַ. וְגַם אָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זְכוּרָנָם לְבִרְכָּהּ: אַבְרָהָם אָבִינוּ עָלֵינוּ הַשְּׁלוֹם⁸⁰ לְמַד אַרְבַּע מֵאוֹת פְּרָקִים [בְּהִלְכוֹת עֲבוּדָה זָרָה].⁸¹ וְיָמֵי לְמַד לוֹ כָּל זֶה? אֵלָּא נַעֲשֵׂוּ⁸² שְׁתֵּי כְלִיּוֹתָיו⁸³ כְּשֵׁנֵי מַעֲיֵנוֹת⁸⁴ וְנוֹבְעוֹת לוֹ חֲכָמָה וְתוֹרָה. וְכֵן מְצִינוּ בְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר הַגָּדוֹל, מִתּוֹךְ שְׁעֶסֶק בַּתּוֹרָה הִרְבָּה, הֵעִידוּ עָלָיו רַבּוֹתֵינוּ זְכוּרָנָם לְבִרְכָּהּ,

ביאורים

79. שאפילו ערובי תבשילין. שאינו הלכה למשה מסיני, אלא תקנת חכמים (רש"י, יומא כח:). 80. למד ארבע מאות פרקים בהלכות ע"ז. מסכת עבודה זרה של אברהם אבינו היו בה ארבע מאות פרקים (עבודה זרה יד:). [ואילו לנו יש רק חמשה פרקים במסכת עבודה זרה. וביאר ב'כוס הישועות' (ע"ז, שם) שבימי אברהם היו הרבה סוגים של עבודה זרה, ועל כן היה אברהם צריך לחבר ארבע מאות פרקים, לקבוע את כל דיני העבודות השונות האסורות. אבל בימי התנאים התמעטו מיני עבודה זרה, והיה די בחמשת הפרקים של מסכת עבודה זרה שלנו לברר את כל דיני עבודה זרה]. 81. ומי לימד לו כל זה. בעוד שלא נתנה התורה? 82. שתי כלייותיו. לפי שהכליות יועצות והלב מבין וא"כ ההתחלה הוא מהכליות, אחז באבר הראשון שממנו ההתחלה, וכלומר ששפע עליו החכמה העליונה עד שהיה מבין מעצמו דברי תורה העליונה משכל האנושי (פי' ליקוטים במדרש). ובבנין יהושע כתב: הא דלא קאמר לבו או שכלו, ירצה שאע"פ שהלב מבין, בחינת האמת ובירורה תתיחס לכליות. 83. כשני מעינות. באבות דר"נ פ' ל"ג הגירסא: מלמד שזימן הקב"ה לאברהם אבינו שתי כלייותיו כשני חכמים והיו מבינות אותו ויועצות אותו ומלמדות אותו חכמה וכו'. ובב"ר פ' ס"א הגירסא: כמין שני רבנים. ובפ' צ"ה: כשני כדין שלמין והיו נובעות תורה. 84. ונובעות לו חכמה ותורה. ומלמדות אותו תורה וחכמה (ב"ר סא, א).

עיונים

ארחות

שער התורה

צדיקים

(¹) שְׁנַתְגַּלָּה לוֹ מַה שְּׁלֹא נִתְגַּלָּה לְמֹשֶׁה מִסִּינִי (פרקי ר"א פ"ב). וְכֵן⁸⁵ אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוּרָנָם לְבִרְכָּהּ: מְדוּרָוֹ שֶׁל מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלֵינוּ הַשְּׁלוֹם עַד דּוֹרוֹ שֶׁל יְהוֹשֻׁעַ, וּמִהוֹשֻׁעַ לְזִקְנִים וְלִנְבִיאִים וְלְאַנְשֵׁי כְּנָסֶת הַגָּדוֹלָה וְלַתַּנָּאִים וְלְאַמּוֹרָאִים וְלַגָּאוֹנִים וְלִכָּל⁸⁶ חֲכָמֵי הַדּוֹר, שְׁעֶסֶקוֹ בַּתּוֹרָה הִרְבָּה וְנִתְּנוּ נַפְשָׁם

ז. שנתגלה לו מה שלא נתגלה למשה מסיני. היינו טעמי פרה אדומה שלא נתגלו למשה ונתגלו לרבי אליעזר, וכמ"ש ברבה חוקת ובפסיקתא פרה (ביאור הרד"ל בפרקי דר"א פ"ב).

בפרקי דרבי אליעזר (פרק ב') מובא שאמר רבי יוחנן בן זכאי לרבי אליעזר: "כך אתה יכול לומר דברי תורה יותר ממה שקבלו מסיני".

ובהגהות המיוחסות להגר"א גרס (במקום שקבלו מסיני) שקיבל ממני, ור"ל מן רבו רבן יוחנן בן זכאי. וביאר הרד"ל: "נראה שלא הונח לו ז"ל לגרוס "יותר ממה שקיבל מסיני" שהרי אמרו בויק"ר ר"פ כ"ב וקה"ר פ"א ופ"ה שאפילו מה שתלמיד ותיק עתיד לומר לפני רבו, כולן נאמרו למשה מסיני, שנאמר: "יש דבר שיאמרו זה חדש הוא כבר היה לעולמים". ואע"פ שאמרו ברבה ובפסיקתא הנ"ל דברים שלא נגלו למשה נגלו לר"ע וחביריו, וכן במנחות פ"ג (כט:): אמרו כשראה (משה את) ר"ע דורש על כל קוץ מכתרי אותיות תלי תלים של הלכות תשש כחו שלא היה יודע מה הן אומרים. אולי י"ל שזהו דרשות ופלפולין היכן ההלכות רמוזין בתורה בכתרי אותיות, אבל עיקרי ההלכות כולן נאמרו למשה בסיני אפילו מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש מפלפולו הכל נאמרו למשה בהלכה פסוקה בסיני...". [וע"ע בזה לקמן בעיונים ד"ה מימות משה].

ביאורים

85. אמרו. בכת"י: עשו. 86. חכמי הדור. חכמי דור דוד. ('עסק התורה' לרבי יחיאל אבי הרא"ש).

ארחות

שער התורה

צדיקים

עיונים

עֲלֶיהָ, ⁸⁷(ת) נִתְּגַלוּ לָהֶם ⁸⁸רִיזֵי תוֹרָה ת. נתגלו להם ריזי

תורה. הגאון רבי חיים מוולאז'ין זצ"ל (רוח חיים) ביאר את הנאמר במסכת אבות (פ"ו מ"א) "כל העוסק בתורה לשמה זוכה שמגליו לו ריזי תורה": כי באמת כל הרזין וסודות התורה, המה מפורשין ונגלין ממש, אבל טח מראות עינינו. וגם בנגלות התורה, לפעמים אדם יגע על דבר קטן וקל, מה שלאחר שהוא מבין הוא עומד ומשתאה ומתמה על עצמו על מה זה טרח הרבה בזה, והלא דבר פשוט הוא. אך האדם לפעמים מוכה בסנוורים, ואם יעסוק בה לשמה יגל ה' עיניו ויסיר ממנו מסך העוורון. וכמו שאמר דוד (תהלים קיט, יח) 'גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך'. וכמו שמתפללים 'והאר עינינו בתורתך'. וזה שאמר 'ומגליו לו ריזי תורה'.

ובבית הלוי (פרשת יתרו) כתב: דמגליו לו סודות גם מה שלא עמל בה. דלידע סודות התורה לא שיך שיהיה אדם עמל להשיגם אחרי שאין לנו מבוא והתחלה בזה, ורק כשאדם עמל בתורה הנגלית - ע"ז זוכה ומגליו לו הסודות. וזהו שאמר הכתוב (תהלים א ב) 'כי אם בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה', ד'תורת ה' נקרא הפנימיות, ו'תורתו' היא הנגלה להאדם. ואמר חפצו בתורת ה', והוא להשיג הסודות והפנימיות, אזי 'ובתורתו יהגה יומם ולילה' שילמוד תמיד הנגלות ויגלו לו גם הסודות.

ביאורים

87. נתגלו להם ריזי תורה וסודי חכמה. במסכת סנהדרין (צט): "נפש עמל עמלה לו, כי אכף עליו פיהו" (משלי טז, כו), הוא עמל (בתורה) במקום זה ותורתו עומלת לו במקום אחר. ומפרש רש"י: תורתו עומלת לו במקום אחר, ש(התורה שלמד) מחזרת עליו ומבקשת מאת קונה למסור לו טעמי תורה וסודיה, וכל כך למה, מפני שאכף פיהו על דברי תורה - שהכפיף וכפה את פיו לעסוק בתורה (המלה 'אכף', נגזרת מלשון 'כפייה'). 88. ריזי תורה. סתרי התורה, כגון מעשה בראשית ומעשה מרכבה, ספר יצירה, וכל שכן שאר התורה, וכמו שדרשו חכמים (ב"ב יב.) מן הכתוב (תהלים צ, יב) 'ונביא לבב חכמה', שחכם עדיף מנביא (מחזור ויטרי), והכוונה שידוע בסודות התורה כמעשה מרכבה ודומיהן, יותר ממראות נבואה. ובמסכת כלה (פ"ח) נאמר, ש'ריזי תורה' היינו דבר מתוך דבר.

עיונים

ארחות

שער התורה

צדיקים

וּסְדֵרֵי חֻמְהָ מִה שְׁאִין אָדָם יָכוֹל לְמַצֵּא ⁸⁹מַעֲצָמוֹ. וּכְבֹּר מִנּוּ חֻמְיָנוּ וְכוֹרֵנָם לְכֻרְכָּה בְּפִרְקֵי אָבוֹת (פ"ו מ"ז) אֲרַבְעִים וּשְ�מוֹנֶה ⁹⁰דְּבָרִים ⁹¹שְׁנֵיקְנִית הַתּוֹרָה בָּהֶם. וּמִי שִׁיעֲלָה עַל לְבוֹ לְהִיּוֹת זֹכֶה לְדֶרֶךְ הַתּוֹרָה, יִטְרִיחַ לְקַיֵּם אוֹתָם אֲרַבְעִים וּשְ�מוֹנֶה דְּבָרִים, וְאֵז יַעֲלֶה לְכָל טוֹב.

וְצִרִיף הַלּוֹמֵד לְהִיּוֹת זָרִיז וְזָהִיר לְלִמּוֹד, בִּי מְלָאכֶת הַתּוֹרָה אֵינָה דוּמָה לְשֹׁאֵר מְלָאכֹת, בִּי הַלּוֹמֵד שֹׁאֵר מְלָאכֹת אֶפְלוּ יִבְטֹל מִמֶּנָּה בְּמָה שְׁנִים לֹא יִשְׁכַּחְנָה, אֲבָל ^(ט)בְּשִׁלּוּמֵי תּוֹרָה וְאִינוּ חוֹזֵר מִיֵּד שׁוֹכֵחַ; וְאֶפְלוּ אִם

ביאורים

89. מעצמו. מתוך התורה לולא שמשמים יגלו לו זאת. 90. דברים. מדות (כת"י). 91. שנקנית. שנרכשת. וביאר ב'דעת תורה' (דברים ב' עמ' נ): כי "נקנית" היינו כפשוטו, מצב של קנין ממש, כי ע"י המ"ח דברים התורה נעשית "שלו" ממש, עד שיוצא מזה הלכה בענין מחילה, וכדאמר רבא בקידושין (לב): שמפני מה אמרינן הרב שמחל על כבודו כבודו מחול, כי על דבר שהוא "שלו" הוא הבעלים גם למחילה, עד כדי כך התורה נחשבת "שלו" ממש.

יְחִזֹּר מֵאֵה פְּעָמִים, ⁹²אִם יִסֵּית וכן הוא פעולת הזורע ואינו קוצר (שהוא

מעשה חסר תועלת).

על הפסוק "התעייף עיניך בו ואיננו" (משלי כג, ה) ביאר המהרש"א (סוטה לה): התעייף עיניך בו, דאייירי בדברי תורה דכתיב לעיל מיניה 'מבינתך חדל', דהיינו על בינתך אל תשען שאי אתה צריך לחזור אחריה, כי התעייף עיניך וגו' כי בקל תבא לידי שכחה. עכ"ל. וזהו שאמר התנא (אבות ד, יד) "ואל בינתך אל תישען" כלומר: אל תישען על בינתך לומר, "חכם גדול אני וזכרן, וכאחזור פרק זה או מסכת זו, לא תשתכח חברתה ממני" - שאין הדבר כן. (רש"י שבת קמז:).

ואמרו במסכת תענית (ז:): למה נמשלה תורה לשלשה משקין הללו: מים, יין וחלב. מה משקין הללו אין נפסלין אלא בהיסח הדעת, אף דברי תורה אין משתכחין אלא בהיסח הדעת. ופירש רש"י: בהיסח הדעת, "אם אינו מחזיר תמיד".

ובעירובין (נד). אמר רבי אלעזר, מאי דכתיב (שמות לא, יח) "לוחות אבן", אם אדם משים עצמו את לחייו כאבן זו שאינה נמחית, תלמודו מתקיים בידו. ואם לאו אין תלמודו מתקיים בידו. וברש"י: כאבן זו שאינה נמחית מפני דריסת רגלי בני אדם, כך לחייו אינם נלאים מלחזור על תלמודו.

עוד אמרו (סוכה מו:): "אם שמוע תשמע" (דברים כח, א) אם שמוע בישן תשמע בחדש, ואם יפנה לבבך שוב לא תשמע. וברש"י: אם שמוע בישן, מחזור על תלמודך ששמעת וכו'. ובמסכת ברכות (ס). "אשרי אדם מפחד תמיד" (משלי כח, יד), ההוא בדברי תורה כתיב, וכתב רש"י: אשרי אדם מפחד שמא תשכח ממנו, שמתוך כך מחזיר לשנותם תמיד.

ביאורים

92. **אם יסֵיח דעתו ממנה ישכח הכל.** במסכת תענית (ז:): "מה שלשה משקין (מים, יין וחלב) אין נפסלין אלא בהיסח הדעת, אף דברי תורה אין משתכחין אלא בהיסח הדעת", ופירש המאירי: "אל יאמר כבר למדתי כל צרכי, ויתאש מן התורה, שדברי תורה משתכחין בנקל לכל מי שמסיח דעתו מהם". במשלי (כג, ה): "התעייף עיניך בו ואיננו". במסכת ברכות (ה). מפרשים פסוק זה על התורה, שבהעלמת עין כלשהיא מדברי תורה נאבדים

דַּעְתּוֹ מִמֶּנָּה יִשְׁכַּח הַכֹּל. וְהִדִּין נֹתֵן, כִּי כָל מְלָאכֹת אֵינָן צָרִיכוֹת לָב כִּי אִם כְּשִׁלּוּמֵד הַמְּלָאכָה בַּתְּחִלָּה, אֲבָל בְּעֲשִׂיתָן אֵינָן צָרִיכוֹת לָב, אֲף עוֹשֶׂה מְלָאכְתּוֹ וְחוֹשֵׁב הֵנָּה וְהֵנָּה; אֲבָל הַלְמוּד אֵינוֹ כֵּן, ⁹³כִּי כָל פֶּעַם וּפֶעַם צָרִיךְ לָבו ⁹⁴לְכוֹן שְׂמוּעָתוֹ, וְלֹא לְחֹשֵׁב בְּשׁוֹם דָּבָר אַחֵר כִּי אִם בְּשְׂמוּעָתוֹ, לָכֵן מִי שִׁיפְנָה לָבו לְבִטְלָה מִיָּד הוּא שׁוֹכֵחַ ⁹⁵מֵה נְשִׁטְרָח כָּל יָמָיו.

וְגַם אָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זְכֵרֹנָם לְבָרָכָה: אִם אֵין אָדָם שׁוֹכֵחַ מֵה שִׁלְמָה, אִם-בֶּן הָיָה לוֹמֵד כָּל הַתּוֹרָה בְּלֵה וְאַחֵר-כֵּן הָיָה הוֹלֵךְ בְּטָל, וְהַבְטָלָה מְבִיאָה לִידֵי ⁹⁶שְׁעָמוּם וְלִידֵי ⁹⁷עֲבָרָה (כתובות נט, ב), לָכֵן נִגְזְרָה גְזֵרַת הַשְׁכָּחָה, ⁹⁸שִׁיְהֵא אָדָם עוֹסֵק בַּתּוֹרָה כָּל יָמָיו, וּמֵתוּף כֵּן ⁹⁹אֵינוֹ בָּא

ביאורים

הם מיד מן האדם, [ופירוש הפסוק הוא "התעייף" - כלומר: אם תסגור ותעצום את "עיניך בו" (דהיינו שמסיח דעתו מלהתבונן בדברי תורה), מיד "ואיננו", תשתכח ממך תורתך. ("התעייף" הוא לשון כפילת (קיפול) כיסוי על גבי דבר (ראה תרגום אונקלוס לשמות כו, ט), ולכפול את העינים פירושו לעוצמן. רש"י סוטה לה. ובמשלי שם)]. 93. כי כל פעם ופעם. שחזור ולומד, כלומר, גם לאחר שכבר למד פעם ראשונה. 94. לכוין שמועתו. להתבונן במה שלומד. 95. מה שטרח. את התורה שלמד ביגיעה ועמל. 96. שעמום. שיגעון (רש"י). פחד ובהלה (רע"ב). 97. עבירה. זימה (-פריצות וניאוף). 98. שיהא, כדי שיהא (כת"י). 99. אינו בא לידי חטא. כיון שמחשבתו ועסקו

לִידֵי חַטָּא. וְהַתּוֹרָה מְבִיאָה לִידֵי מַעֲשִׂים טוֹבִים וְזָכוֹת, כִּי כַּאֲשֶׁר הוּא עוֹסֵק בַּתּוֹרָה¹⁰⁰ וְהִגֵּד לוֹ עֲנֵשׁ הַעֲבֻרוֹת וְזָכוֹת הַמַּצְווֹת, אִזְּנוֹתָן אֶל לְבוֹ¹⁰² לַעֲשׂוֹת הַטּוֹב. וְיִגְעַת הַתּוֹרָה מְשַׁכַּחַת וּמוֹנַעַת אוֹתוֹ מִן הָעוֹן, אֲבָל¹⁰³ הַבְּטָלָה גּוֹרֶרֶת אֶת הָעוֹן וּמוֹרִידָתוֹ¹⁰⁴ לְשָׂאוֹל. לָכֵן יֵהָא זְרִיז לַעֲסֹק בַּתּוֹרָה תָּמִיד יוֹמָם וְלַיְלָה וְאַף כְּשֶׁהוּא חוֹלֵךְ בַּדֶּרֶךְ אוֹ שׁוֹכֵב בַּמִּטָּה. וְאִם אֵינּוּ יָכוֹל לְלַמֵּד בַּפֶּה, יִחְשֹׁב בְּלִבּוֹ¹⁰⁵ עַל שְׂמוּעָתוֹ, וְתֵהָא¹⁰⁶ דַּעְתּוֹ עַל לְמוּדוֹ שֶׁלֹּא יִסִּיחַ דַּעְתּוֹ מִלְּמוּדוֹ, וְאִזְּנוֹ קַיָּם¹⁰⁷ וְהִגִּיתָ בּוֹ יוֹמָם וְלַיְלָה" (יהושע א, ח), כִּי אֵינּוּ אוֹמֵר "וְדַבַּרְתָּ בּוֹ יוֹמָם וְלַיְלָה", אֶלָּא "וְהִגִּיתָ בּוֹ",¹⁰⁸ וְהִגִּיּוֹן אֵינּוּ אֶלָּא בְּלִב. וְעַל

ביאורים

בתורה אין לבו פנוי למחשבות אחרות, כמו שכתב הרמב"ם (סוף הלכות איסורי בי): "יתירה מכל זאת אמרו, יפנה עצמו ומחשבתו לדברי תורה וירחיב דעתו בחכמה, שאין מחשבת עריות מתגברת אלא בלב פנוי מן החכמה". ועוד, כי קדושת התורה שומרתו ומצילתו מן החטא. ובמסכת קידושין (ל:): אמרו: "כך הקב"ה אמר להם לישראל: בני! בראתי יצר הרע, ובראתי לו תורה תבלין (כנגדו), ואם אתם עוסקים בתורה, אין אתם נמסרים בידו (של היצר)...".¹⁰⁰ והוגד לו עונש. בכת"י: והוֹגֵה עוֹנֵשׁ. וזכות. ושכר (של היצר).¹⁰¹ לעשות הטוב. מיראת העונש ומתוך רצון לקבל שכר המצוות. (כת"י).¹⁰² לטענות הטוב. מלימוד התורה. לשאול. להיניח.¹⁰³ על שמועתו. על דברי תורה שלמד. דעתו. מחשבתו. והגית. והתבוננת (רש"י).¹⁰⁴ והגיון אינו אלא בלב. כמו שכתוב (תהלים יט, טו) "והגיון לבי". ובישעיה (לג, יח) "לִבְךָ יִהְיֶה".

זֶה נֹאמַר:¹⁰⁹ וּבִלְבָבְךָ בַּדֶּרֶךְ¹¹⁰ וּבְשֹׁכֶכְךָ וּבְקוֹמְךָ" (רברים ו, ז). וְזֶהוּ שְׁנֵשֶׁתִּתְּבַחוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבָרְכָה שֶׁלֹּא הִלְכוּ אַרְבַּע אַמּוֹת¹¹¹ בְּלֹא תּוֹרָה: אוֹ הָיוּ לוֹמְדִים וְגוֹרְסִים, אוֹ הָיוּ מְחַשְּׁבִים בְּלִפְסָם בְּשְׂמוּעָתָם¹¹² אוֹ בְּלִמּוּדָם.

לכן תתן לבך וכל דעתך על התורה¹¹³ בכל עת, כי אדם לומד¹¹⁴ בתורה¹¹⁵ חכמה ודרך-אֶרֶץ וְעִנְיָה וְעִנְיָנוֹת וְכָל מַעֲשִׂים טוֹבִים,¹¹⁶ וּמִן הַשָּׁמַיִם עוֹשִׂים לוֹ

ביאורים

¹⁰⁹. ובלבדך בדרך וגו'. מלבד מה שזה נאמר על מצות קריאת שמע, זה נאמר גם על דברי תורה [מאחר וזה המשך ל"ודברת בס"], שיש לו לאדם לעסוק בדברי תורה בכל עת וזמן. ¹¹⁰. ובשכבך ובקומך. בין בערב שהוא העת שאתה עולה על יצועך, ובין בבוקר שהוא העת שאתה קם ממיטתך, שבכל עת אתה מצווה ללמוד וללמד את בניך דברי תורה. ¹¹¹. בלא תורה. בלא לגרוס בתורה, שהיו הולכים ושונים תמיד (רש"י, סוכה כח.). ¹¹². או בלמודם. בכת"י: או היה דעתם בלימודם. ¹¹³. בכל עת, כי אדם, בכת"י הגירסא: בכל עת ובכל שעה ותמצא חיים וכבוד ותזכה לפני רב בעולם-הזה ולכל מדות טובות שבעולם, כי אדם. ¹¹⁴. בתורה. מתוך התורה (כת"י). ¹¹⁵. חכמה ודרך ארץ. חכמה ויראה ודרך ארץ (כת"י). ¹¹⁶. ומן השמים עושים לו צרכיו. במסכת עבודה זרה (יט.) אמר רבי אבדימי בר חמא: כל העוסק בתורה, הקב"ה עושה לו חפציו, שנאמר 'כי אם בתורת ה' חפצו'. היינו, הלומד את תורת ה', ה' עושה לו חפצו. יש לדרוש פסוק זה כאילו כתוב בו: 'כי אם בתורת, ה' [ה' עושה] חפצו' (רש"י). והיינו מדה כנגד מדה. שהרי אמרו חז"ל (ברכות ח.) "אין לו להקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד". ולכן מי שעוסק בתורה כפי חפצו של הקב"ה, גם הקב"ה

צָרָכָיו, וְהַתְּוֹרָה מְשַׁמֶּרֶתוֹ וּמְגַדֶּלֶתוֹ וּמְרוֹמְמָתוֹ, כְּמוֹ
נִשְׁשָׁנוּ חֲכָמִים (אבות פ"ו מ"א): רַבִּי מֵאִיר אָמַר: כָּל הָעוֹסֵק
בַּתּוֹרָה ¹¹⁷לְשִׁמְהָ, ¹¹⁸זוֹכֶה לְדַבְרִים הַרְבֵּה; וְלֹא עוֹד, אֲלֵא
נִשְׁכָּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ ¹¹⁹כְּרָאֵי הוּא לּוֹ. נִקְרָא ¹²⁰רַע, ¹²¹אֶהוּב
וְכו', ¹²²וּמְגַדֶּלֶתוֹ וּמְרוֹמְמָתוֹ עַל כָּל הַמַּעֲשִׂים. הָרִי שֶׁכֶּר

ביאורים

עושה לו את חפציו (עיון יעקב). ובמסכת אבות (ב, ד): "עשה רצונך כרצונך, כדי שיעשה רצונך כרצונך". וראה רמב"ם הלכות שמיטה ויובל (יג, יג): "ולא שבט לוי בלבד, אלא כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להבדל לעמוד לפני ה' וכו', הרי זה נתקדש קודש קדשים ויהיה ה' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים, ויזכה לו בעולם הזה דבר המספיק לו כמו שזכה לכהנים ללוויים...". ¹¹⁷. לשמה. לשם התורה, לא בעבור תועלת כבוד או ממון, אלא לאהבתו את התורה שהיא שלימה בתכלית השלימות (מילי דאבות). ¹¹⁸. זוהי לדברים הרבה. הם המעלות המבוארות להלן שם במשנה, שהתורה מכשרת את האדם להיות צדיק וחסיד ועוד מעלות רבות (רש"י). ¹¹⁹. כְּרָאֵי הוּא לּוֹ. כל העולם היה כדאי להברא בשבילו, כמו שדרשו חכמים (שבת ל:): על הכתוב (קהלת יב, ג) 'כי זה כל האדם', שכל העולם לא נברא אלא בשביל זה העוסק בתורה (רש"י). ¹²⁰. רַע. לשכינה, כמאמר הכתוב (תהלים קכב, ח) 'למען אחי ורעי' (מסכת כלה רבתי פ"ח. ורש"י הביא על כך את המקרא (תהלים קלט, יז) 'ולי מה יקרו רעיך אל'). ¹²¹. אֶהוּב. ואף אהוב הוא על הבריות, מאחר שרואים שפורש מענייני העולם ועוסק בתורה לשמה. ¹²². וּמְגַדֶּלֶתוֹ וּמְרוֹמְמָתוֹ עַל כָּל הַמַּעֲשִׂים. מגדלתו - לעולם הבא שהוא עולם הנשמות. ומרוממתו - לתחיית המתים ויום הדין שלעתידי לבא. על כל המעשים - בשכר מעשיו הטובים (מילי דאבות). והחסיד יעב"ץ כתב: שמגדלתו ומרוממתו מעל כל המעשים שנעשים תחת השמש. וכעין זה כתב בספר מדרש שמואל, שמגדלתו מעל כל הנעשה בששת ימי בראשית, ואף מעל המלאכים.

פְּרִיָּה בְּעוֹלָם הַזֶּה, אֲכָל לְעוֹלָם הַבָּא ¹²³"עֵין לֹא רֵאתָה
אֱלֹהִים ¹²⁴זוֹלָתָךְ" (ישעיה סד, ג), וְאֵין לְמַעַלָּה ¹²⁵הִימָנָה
לְעוֹלָם הַבָּא.

אֵיתָא בְּמִדְרַש (רות רבה א, ב): רַבִּי שָׁאֵל לְרַבִּי בְּצִלְאֵל:
¹²⁶מַהוּ דְּכַתִּיב "כִּי זָנְתָה אִמָּם" (הושע ב, ז)?
¹²⁷אָמַר לוֹ: אֵימָתִי נַעֲשִׂית דְּבָרֵי-תוֹרָה ¹²⁸כְּזוֹנָה? בְּזִמְן
¹²⁹שְׁבַעֲלִיָּה ¹³⁰מְבוֹזִים אוֹתָהּ. כִּיצַד? ¹³¹חֲכָם יוֹשֵׁב וְדוֹרֵשׁ
"לֹא תִטָּה מִשְׁפָּט" (דברים טז, יט), וְהוּא מִטָּה מִשְׁפָּט;
¹³²"לֹא תִכִּיר פָּנִים" (שם), וְהוּא מִכִּיר פָּנִים; "וְלֹא תִקַּח
שָׁחַד" (שם), וְהוּא לֹקֵחַ שָׁחַד. וְכֵן דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ וְזָכוּנָם

ביאורים

¹²³. עֵין לֹא רֵאתָה וגו'. שרק הקב"ה עצמו יודע את גודל שכרם, ולא נגלה הדבר לשום נביא. ¹²⁴. זוֹלָתָךְ. ואין למעלה. בכת"י הגירסא: זוֹלָתָךְ. אפילו נביאים לא ראו בשכר הצפון לצדיקים לעתיד לבוא. וכל מה שראו ונתנבאו - לגן, אבל עדן - עין לא ראתה אלהים זוֹלָתָךְ. ואין למעלה. ¹²⁵. הִימָנָה. לקבלת שכר בעוה"ב. וכמו שאמרו חז"ל (פאה א, א) ותלמוד תורה כנגד כולם. ¹²⁶. מַהוּ דְּכַתִּיב כִּי זָנְתָה אִמָּם. במדרש נוסף: "אפשר (שיאמר כן) ששרה אמנו זונה היתה?!" ¹²⁷. אָמַר לוֹ אֵימָתִי. במדרש: אמר לו חס ושלום (אין הכתוב מדבר כאן על שרה אמנו כלל) אלא אימת. ¹²⁸. כְּזוֹנָה. מבוזים ומבוזשים כזבניות ושקרניות - בפני בני המון העם. ¹²⁹. שְׁבַעֲלִיָּה. לומדיהם ומלמדיהם ומורי הוראותיהם. ¹³⁰. מְבוֹזִים אוֹתָהּ. את הדברים, בכך שהם עצמם לא מקיימים את מה שהם משמיעים ומורים לעשות. ¹³¹. חֲכָם. המלמד ומורה הוראות. ¹³². לֹא תִכִּיר פָּנִים. אף בשעת הטענות.

לְכַרְכֶּה: "133 וְחִכְמַת הַמַּסְכֵּן בְּזוּיָה" (קהלת ט, מז) – 134 אִיזָה חִכְמַת מַסְכֵּן בְּזוּיָה? 135 וְהוּא שֶׁהוּא עָנִי בְּמַעֲשִׂים טוֹבִים אִזָּה חִכְמַת בְּזוּיָה. וּבְשִׁירָה הוֹרְאוֹת לַעֲשׂוֹת טוֹב וְהוּא אִינוֹ עוֹשֶׂה, אִזָּה אֵין דְּבָרָיו מְקַבְּלִים. 136 וְלֹא הַמְדַּרְשׁ עֶקֶר, אֶלָּא הַמַּעֲשֶׂה (אבות פ"א מ"ז).

לֵכֶן יֵשׁ לְכָל אָדָם לְכוֹן מַעֲשָׂיו לַשֵּׁם שְׁמִים. וְרָאָה וְהָבֵן מֵאֵלֶיךָ כֵּן אֲבוּיָה, בְּשִׁבִּיל שְׁלֵמֶדוֹ אֲבִיו תוֹרָה

ביאורים

אזהרה לדיין שלא יהא רך לזה וקשה לזה, אחד עומד ואחד יושב, לפי שכשרואה שהדיין מכבד את חברו מסתמין טענותיו. (רש"י). 133. וחכמת המסכן בזויה. חכמתו של העני בזויה בעיני שומעיה מלקבלה ולקיימה. 134. איזה חכמת מסכן בזויה. לשון המדרש: "וכי חכמתו של רבי עקיבא, שהיה מסכן (-עני) בזויה היתה?" פירוש: רבי עקיבא שהיה עני וחסר כל. עשרים וארבע שנים עסק בתורה מתוך עוני עד שהעשיר לבסוף כאשר חותנו כלבא שבוע העניק לו הון רב (עיין כתובות סב-סג. ונדרים ג.). וכי כל אותן שנים ראשונות אלו בזויה היתה חכמתו מלקבלה? וכן שאר חכמי ישראל כשהיו עניים הכי לא נשמעו ונתקבלו דבריהם בקרב העם בישראל! 135. זה שהוא עני במעשים טובים. כלומר, משמעות "מסכן" האומר כאן, לא עני ברכוש וממון, אלא שהוא מבזה ועושה את הדברים שהוא משמיע מסכנים וחסרי משמעות, שמלמד לאחרים והוא בעצמו אינו מקיים, וגם הוא עצמו בזוי בעיני שומעיו. 136. ולא המדרש עיקר אלא המעשה. רבינו יונה (אבות א, יז) מפרש דברי התנא אלו על הדרשן שלא ידרוש לאחרים והוא בעצמו אינו עושה הדברים שדורש, אלא יעשה אותם תחלה ואח"כ ידרוש לאחרים, וכמו שאמרו רבותינו ז"ל (חגיגה יד: יבמות סג:) 'נאה דורש ונאה מקיים'.

שֶׁלֹא לַשְׁמָה לְסוֹף נִהְפֵךְ 137 לְמִינּוּת. דְּאִמְרִינֵן בִּירוּשְׁלָמִי חֲגִיגָה (פ"ב ה"א) וּבְמַדְרַשׁ קֵהֶלֶת (ז, יח): 138 בְּשִׁנְמוֹל, עֹשֶׂה אֲבִיו סְעוּדָה לְחֻכְמִים וְהַזְמִין לְרִבּוּתֵינוּ, לְרַבִּי אֶלְעָזָר וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ וּשְׂאָר חֻכְמִים, וְהָיוּ יוֹשְׁבִים בְּסְעוּדָה וּמְדַבְּרִים דְּבָרֵי-תוֹרָה, 139 עַד שֶׁבָּאָה הָאִשׁ סְבִיכָם. כָּאֲבִיו שֶׁל אֶלְיָשָׁע וְאָמַר לָהֶם: רְבּוּתִי, וְכִי בָאתֶם לְשִׂרְף אֶת הַבֵּית? אָמְרוּ לוֹ: אִינוֹ כֵּן, אֶלָּא שֶׁמִּפְנֵי שְׂאֵנוּ הַזְּרִים בְּדַבְּרֵי-תוֹרָה וּנְבִיאִים וּכְתוּבִים, 140 וְהַדְּבָרִים מְעִידִים בִּינּוּתֵינוּ 141 שֶׁמֶה־רִיבּוּתֵנוּ נִתְּנוּ וּמִתּוֹךְ הָאִשׁ נִתְּנוּ. אָמַר: בֵּינָן שְׂאֵנִי רוּאָה 142 שֶׁכֶּךָ בַּח הַתּוֹרָה, אִם 143 נִתְקַיֵּם לִי בֵּן זֶה 144 אֲנִי נֹתֵנוּ לַתּוֹרָה. וּבְשִׁבִּיל 145 שֶׁהָיָה מִתְכַּוֵּן שֶׁלֹּא לַשְׁמָה, 146 אֶלָּא לְכְבוֹד, נִהְפֵךְ בָּנוּ לְמִינּוּת. וְאֶף-עַל-פִּי-

ביאורים

137. למינוּת. שיצא לתרבות רעה. 138. כשנמוּל. אלישע בן אבויה. 139. עד שבָּאָה האִשׁ סְבִיכָם. האש שירדה מן השמים הקיפה אותם. 140. והדברים מעידים בינוּתֵינוּ. בכת"י הגירסא: "והדברים שמחים [בבהירותם ועריבותם] כנתינתם מסיני". 141. שמהר סיני נתנו ומתוך האש נתנו. כלומר, שהרי בעת נתינתן בסיני באש נתנו ככתוב (דברים ד, יב) 'וידבר ה' אליכם מתוך האש', ולכן בוערת אש מאת ה' כאן בעת שדברי תורה נאמרים בבהירות וחביבות כבשעת נתינתם. 142. שכך כח התורה. גדול. 143. נתקיים. יחיה. 144. אני נותנו לתורה. שלא כשאר הבנים הגדלים למלאכה ולמשא ומתן (ירושלמי, חגיגה פ"ב ה"א). 145. שהיה מתכוון. מתחילת הדבר. 146. אלא לכבוד. וגדולה, שיעשה לו כמו שנעשה לרבי

בן, ⁽¹⁾לְעוֹלָם יִלְמַד אָדָם ¹⁴⁷אֶפְלוּ י. לעולם ילמד אדם

אפילו שלא לשמה,

שמתוך שלא לשמה

בא לשמה. אם חש אדם שאין לימודו ומצוותיו נעשים לשם שמים אלא לשם תועלת עצמית, כגון להתהדר בעיני אחרים, לא ימנע מעשייתם משום כך, אלא לעולם יתמיד בהם, מאחר וזוהי הדרך לעלות למדרגת עשייה "לשמה". כשם שלא ניתן לעלות אל עליית בית בלא לעלות על מעלות הסולם, כך לא ניתן בדרך כלל לעלות למדרגת עשיית דברים "לשמה", אם לא יעשה תחילה שלא לשמה [כי באמת כמעט בלתי אפשר לבא תכף בתחילת קביעת לימודו למדרגת לשמה כראוי]. ולזה אמרו לעולם יעסוק וכו', אמרם "לעולם" רוצה לומר, בקביעות, היינו שבתחילת לימודו אינו מחוייב רק שילמד בקביעות תמיד יומם ולילה, ואז בודאי יבוא מזה לשמה. עוד יש לפרש, דרצה לומר שבעת לימודו שלא לשמה, יהיה במחשבתו וכוונתו שמתוך כך יבוא לידי מדרגת לשמה, ולא שילמוד כל ימיו שלא לשמה ח"ו. (ענף יוסף סנהדרין קה: נפש החיים שער ד' פ"ב. רוח חיים א, יג, ג, א).

וכתב באור ישראל (סי' כ"ז) "שגם מי שידוע שלימודו יהיה לקנטר אינו פטור מלימוד שרק אמרו נח לו שלא נברא, אולם מאחר שנברא אינו בן חורין להבטל משום מצוה, וחלילה לומר כי כל מי שאין בו יראת שמים מוטב שלא ילמד". והטעם ביאר ב'נפש החיים' (שער ד' פ"ג) "כי ודאי שבאמצע הלימוד זמן מועט ילמד לשמה, ואז נתקדש ונטהר כל לימודו ע"י אותה העת הקטן שכיון בו לשמה".

ביאורים

אליעזר ורבי יהושע (והגם שלא היתה זו כוונה פסולה, כמו הולמד על מנת לקנטר, שעל זה יש להיענש, ומוטב שלא ילמד, אלא כוונה שאינה מושלמת לשם גדולה וכבוד, שזו תורה שמתוך שיעסוק בה יבוא לעסוק לשמה, ואין להיענש על כך מתחילה), ומאחר שהמטרה היתה מראש שלא לשמה, לכן לא הצליח עסקו בתורה. ¹⁴⁷אֶפְלוּ יִלְמַד אָדָם. מחמת יראת עונש, או כדי לזכות בשכר לעולם הבא, או כדי שייכבדוהו. וכמובן אין שכר לימוד התורה שוה בין כל האופנים האלה. [אולם הולמד בכוונה רעה, כדי לקנטר

שלא לְשִׁמְהָ, ¹⁴⁸שְׁמַתוֹךְ שְׁלֹא לְשִׁמְהָ ¹⁴⁹בָּא ¹⁵⁰לְשִׁמְהָ

(פסחים נ:).

וְעַתָּה יֵשׁ לִי לְכַתֵּב עֲנִינִי הַתְּלִמּוּד וְהַמְצֻוֹת: ¹⁵¹כָּל הַמְצֻוֹת שֶׁנִּתְּנוּ לִּי לְמֹשֶׁה בְּסִינִי - ¹⁵²בְּפִרְשֵׁן

נִתְּנוּ, שֶׁנֶּאֱמַר: ¹⁵³וְאֵתָּנָה לָךְ אֶת לִוְחַת הָאֶבֶן וְהַתּוֹרָה

וְהַמְצֻוֹת (שמות כד, יב); תּוֹרָה - ¹⁵⁴זו תּוֹרָה ¹⁵⁵שֶׁבִּכְתָּב,

וְהַמְצֻוֹת - ¹⁵⁶זו פְּרוּשָׁה (ברכות ה, א). וְצִוְנוּ לַעֲשׂוֹת הַתּוֹרָה

עַל-פִּי הַמְצֻוֹת, וּמְצֻוֹת זֶה הִיא הַנִּקְרָאת תּוֹרָה שֶׁבְּעַל-פֶּה.

ביאורים

ולקפח את חברו בהלכה ואינו לומד על מנת לעשות, עליו אמר רבא בברכות (יז). "כל העושה שלא לשמה נוח לו שלא נברא" (תוספות פסחים נ:). ¹⁴⁸שְׁמַתוֹךְ. לימוד התורה. ¹⁴⁹בָּא לשמה. בסופו של דבר יגיע לידי תלמוד תורה לשמה. ¹⁵⁰לשמה. לימוד תורה לשמה היינו שלומד כדי לידע ולהבין, ולהוסיף לקח ופלפול. (נפש החיים, שער ד' פרק ג', עיי"ש). ¹⁵¹כָּל הַמְצֻוֹת. מכאן ואילך מביא המחבר בקיצור את דברי הרמב"ם בהקדמתו ל"משנה תורה". ¹⁵²בְּפִרְשֵׁן נִתְּנוּ. בתורה שבעל פה. ¹⁵³וְאֵתָּנָה לָךְ וגו'. לאחר מתן תורה אמר ה' למשה 'עלה אלי ההרה וְהִנֵּה שֵׁם' - ארבעים יום, ואתנה לך וגו'. ¹⁵⁴זו תורה שֶׁבִּכְתָּב. חמשה חומשי תורה (רש"י ברכות ה.). ¹⁵⁵שֶׁבִּכְתָּב. ואי אתה רשאי לאומרן בעל פה, שנאמר (שמות לד, כז) "כתוב לך את הדברים האלה" (גיתין ט:). והטעם כתב הריטב"א, לפי שיש בתורה דברים רבים הנדרשים מתוך הכתב, כגון חסירות ויתירות וקרי וכתבי, ובקריאה בעל פה לא ניתן לדרשם. ¹⁵⁶זו פְּרוּשָׁה. של תורה. והם: ההלכות שב"תורה שבעל פה" הכלולות במשנה.

¹⁵⁷ כָּל הַתּוֹרָה כְּתָבָהּ מֹשֶׁה רַבֵּנוּ
עָלָיו הַשְּׁלֹם קִדְּם שְׁמַת בְּכַתֵּב יָדוֹ,
וְנָתַן סֵפֶר לְכָל שֶׁכֵּט וְשֶׁכֵּט, וְסֵפֶר
אַחֵר נָתַנוּ בְּאֶרֶץ ¹⁵⁸לְעֵד,
¹⁵⁹שֵׁנָאמֵר: "לִקַּח אֶת סֵפֶר הַתּוֹרָה
¹⁶⁰הַזֶּה וְשִׁמְתָם אֹתוֹ ¹⁶¹מִצַּד אֶרֶץ
בְּרִית ה' אֱלֹהֵיכֶם וְהָיָה שָׁם בְּךָ
לְעֵד" (רמב"ם, לא, כו). וְהַמְצָנָה, שֶׁהִיא
פְּרוּשׁ הַתּוֹרָה, ¹⁶²לֹא כְּתָבָהּ,

יא. לא כתבה. משום
שדברים שבעל פה
אי אתה רשאי לאמרן
בכתב (תמורה יד).
כתב בעל ה'קיצור
שולחן
(ב'אפריון' פרשת
האזינו): כתיב (דברים
לא, יט) 'ועתה כתבו
לכם את השירה הזאת',
מכאן למדו חז"ל
(סנהדרין כא): מצות
כתיבת ספר תורה (עין
רמב"ם ס"ת פ"ז ה"א).
'שימה בפיהם', נראה

לי הכוונה על תורה שבעל פה שהיא פירוש התורה, זאת ישם בפיהם (עין
בעל הטורים שכתב 'שימה בפיהם' בגימטריא 'זה תלמוד'). ותיבת 'ועתה'
נראה לפי עניות דעתי דמרוז, היות כי מצד הדין דברים שבעל פה אי אתה
רשאי לאמרן בכתב, ואף בדורות האחרונות שרבו הצרות נתמעטו הלבבות

ביאורים

¹⁵⁷ כל התורה כתבה משה רבינו. ולגבי שמונה פסוקים אחרונים שבתורה
(העוסקים בענין מיתתו של משה), נחלקו בגמרא (ב"ב טו.) אם יהושע כתבן
או משה כתבן בדמע, עיי"ש. ¹⁵⁸ לעד. לעדות שבני ישראל הוזהרו לקיים
את כל מצוות התורה. ¹⁵⁹ שנאמר. משה אמר זאת ללוויים לאחר שסיים
לכתוב את כל התורה. ¹⁶⁰ הזה. שכתבתי. ¹⁶¹ מצד ארון ברית ה'. נחלקו
בו חכמי ישראל במסכת בבא בתרא (יד): יש מהם אומרים, כי דף (פיסת
עץ) היה בולט מן הארון מבחוץ ושם היה מונח ספר התורה, וכמשמעות
הכתוב 'מצד ארון ברית ה', שלא היה מונח בתוכו אלא מן הצד. ויש
אומרים, מצד הלוחות היה מונח בתוך הארון, ונאמר 'מצד' לפי שלא היה
מונח באמצע הארון בין הלוחות, אלא מצדם. ¹⁶² לא כתבה. משום שנאמר

וגברה השכחה, על כן
משום 'עת לעשות לה'
וגו' התירו לכתוב תורה
שבעל פה. ויש לומר
שזהו שמרמז 'ועתה',
דייקא 'עתה כתבו לכם
רק את השירה הזאת'
וגו', אבל יבוא זמן
שגם התורה שבעל פה
תצטרכו לכתוב.

אֵלָּא ¹⁶³צִוְּהָ בָּהּ ¹⁶⁴לְזַקְנֵים וְלִיהוֹשֻׁעַ
וְלִשְׂאֵר כָּל יִשְׂרָאֵל, שֵׁנָאמֵר: "אֵת
¹⁶⁵כָּל הַדָּבָר אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַוֶּה
אֲתֶכֶם אֹתוֹ תִּשְׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת, ¹⁶⁶לֹא
תִסֹּף עָלָיו וְלֹא תִגְרַע מִמֶּנּוּ" (שם יג,
א); וּמִפְּנֵי זֶה נִקְרְאת הַתּוֹרָה שֶׁבְּעַל-
פֶּה. וּמִיָּמוֹת מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו
הַשְּׁלֹם וְעַד רַבֵּנוּ הַקָּדוֹשׁ, שֶׁהוּא רַבִּי יְהוּדָה הַנָּשִׂיא,

ביאורים

(שמות לד, כז): "כי על פי הדברים האלה" [שמשמעותו שהתורה לא נכתבה
אלא נמסרה בעל פה. (רש"י). מהלשון "על פי" משמע שהברית נכרתה על
התורה שבעל פה, שהרי לא היה הכתוב צריך לומר "על פי הדברים האלה"
אלא "בעבור הדברים האלה" (ראה מדרש תנחומא נח, ג)], כך אמר הקב"ה
למשה: דברים שנתתי לך בעל פה אין אתה רשאי לאמרן לישראל בכתב
(גיטין ס:). והטעם, כי הענינים העמוקים בתורה ופירושה צריכים להימסר
בעל פה כדי שיובנו כראוי, לפי שבלימוד מתוך הכתב מצוי שאין הלומד
יורד לעומק כוונת הכותב (ריטב"א שם והר"ן מגילה יד). ומכאן יש ללמוד
שלא ניתן התלמוד להיכתב אלא משום שאלמלא כן היתה התורה משתכחת
[ויש בזה משום "עת לעשות לה' הפרו תורתך"] (רש"י גיטין ס.). ¹⁶³ צוה
בה לזקנים. לימד לזקנים וכו' בעל פה את מה שלמד מפי ה'. ¹⁶⁴ לזקנים.
לשבעים הזקנים (רמב"ם בהקדמתו לפירוש המשניות). ¹⁶⁵ כל הדבר.
שיזוהר האדם במצוה קלה כבחמורה (רש"י). ¹⁶⁶ לא תוסף עליו. כגון
הנותן חמש פרשיות בתפילין במקום ארבע שאמרה תורה, או חמשה מינין
בלולב במקום ארבעה שאמרה תורה, וכהן המברך ארבע ברכות בברכת-
כהנים - ברכה אחת יתירה על שלשת הפסוקים האמורים בתורה (רש"י
דברים יג, א).

¹⁶⁷ לא חברו חברו שמלמדים אותו בריבים בתורה שבבעל-פה, אלא בכל דור ודור ראש-בית-דין או נביא שיהיה באותו הדור ¹⁶⁸ כותב לעצמו זכרון השמועות ששמע מרבותיו, והיה ¹⁶⁹ מלמד על-פה בריבים. וכן כל אחד ואחד כותב לעצמו כפי כחו מבאור התורה ומהלכותיה כמו ששמע, ¹⁷⁰ ומדברים שנתחדשו בכל דור ודור בדינים שלא למדום מפי השמועה, אלא ¹⁷¹ במדה משלש-עשרה מדות, והסכימו עליהם בית-דין הגדול.

ביאורים

167. לא חברו חברו וכו'. היו נמנעים מלהעלות דברי תורה שבעל פה על הכתב [מכח ההלכה של "דברים שבעל פה אי אתה רשאי לכותבם"].
168. כותב לעצמו. והוא הנקרא מגילת סתרים. 169. מלמד על-פה בריבים. מדברים אלו מדייקים האחרונים שהאיסור לכתוב תורה שבעל פה אינו בעצם הכתיבה אלא בלימוד ומסירת הדברים מתוך הכתב (חידושי הגרי"ז תמורה יד: ראה גם אבן האזל על הקדמת הרמב"ם). וכן משמע ממה שכתב רש"י (שבת ו: ב"מ צב. ד"ה מגילת סתרים) שלאחר שכתבו התלמידים דברים חדשים ששמעו מרבותיהם היו מסתירים את הכתב כדי שלא ילמדו ממנו. 170. ומדברים שנתחדשו וכו'. החכמים סמכו בעיקר על גירסתם בעל פה, אך כיון שיש שכחה בעולם, כתבו את ההלכות והניחום, שאם ישתכחו הדברים יעיינו במה שנכתב (ריטב"א תמורה יד: בהוספתו בגירסת הגמרא על הכתוב שם "דלמא מילתא חדתא שאני"). 171. במדה משלש עשרה מדות. באחת מ"ג מדות שהתורה נדרשת בהן. י"ג הדרכים לדרשת המקראות שבתורה נקראו 'מדות' על שם שמוודים בהם לפי הענין והקבלה, שבכל מדה יש תנאים ואופנים האין היא נדרשת, באיזה מקום דנין ובאיזה מקום אין דנין (הנצי"ב בהקדמת העמק שאלה).

וכך היה הדבר תמיד ¹⁷² עד רבנו הקדוש, שהוא רבי יהודה הנשיא. ולמה עשה רבנו הקדוש ¹⁷³ כך, ולא הניח הדבר כמות שהיה? כי ראה שהתלמידים מתמעטים והולכים, והצרות מתחדשות ובאות, ומלכות רומי פושטת בעולם ומתגברת, וישראל מתגלגלים ¹⁷⁴ והולכים לקצוות להשתעבד - בשראח עגנון זה, שהיו ישראל מבלבלים והיתה תורה משתכחת מישראל, אז חבר המשניות להיות ביד כל אחד ואחד, כדי שילמדו במהרה ולא ישתכחו. וישב כל ימיו הוא ובית-דינו, ולמדו המשנה בריבים, והיו לפניו גדולי החכמים שקבלו ממנו, ועמקם אלפים ורבעות משאר החכמים. ותלמידיו של רבי יהודה הנשיא גם-כן חברו חבורים: ¹⁷⁵ רב חבר

ביאורים

172. עד רבנו הקדוש. והוא קיבץ כל השמועות וכל הדינים וכל הביאורים והפירושים ששמעו ממש רבינו ושלמדו בית דין של כל דור ודור בכל התורה כולה, וחבר מהכל ספר המשנה. ושנו לתלמידים בריבים ונגלה לכל ישראל וכתבוהו כולם, ורצו בכל מקום כדי שלא תשתכח תורה שבעל פה מישראל. (לשון הרמב"ם). וז"ל הירושלמי (פאה ב, ד): אם באת הלכה תחת ידיך ואין אתה יודע מה טיבה - אל תפליגנה לדבר אחר [פירוש, אל תדחנה מהלכה] שהרי כמה הלכות נאמרו למשה בסיני וכולהו משוקעות במשנה. 173. כך. שחבר את המשניות. 174. והולכים לקצוות להשתעבד. בכת"י: והולכים לקצה הארצות מפני הצרות והשעבוד. 175. רב חיבר ספרא וספרי. ואע"פ שמדרשים הללו הם ביסודם מדברי רבי שמעון ורבי יהודה (מדרש

ארחות

שער התורה

צדיקים

עיונים

ארחות

שער התורה

צדיקים

¹⁷⁶ ספרא וספרי, לבאר ולהודיע

¹⁷⁷ עקרי המשנה, ורבי חיא חבר

^(ב) התוספתא לבאר ¹⁷⁸ עניני

המשנה, וכן רבי הושעיא ובר

קפרא חברו ¹⁷⁹ הכריתות לבאר

¹⁸⁰ דברי המשנה. ונתגלגל הדבר

יב. התוספתא...

הברייתות, מדברי

הרמב"ם כאן מבואר

שברייתות ותוספתא

הם פרושים למשנה.

וכן כתב רבי שמואל

הנגיד (במבוא

התלמוד), וז"ל: כיון

שדברי רבי במשנה

מעט הכמות ורב

האיכות אין בו מלה לבטלה והיה הכל מבואר לו לרוחב שכלו, אך לבאים

אחריו עמקו דבריו, לפיכך ראה אחד מתלמידיו לחבר ספר לגלות ולמלאות

דברי רבו והיא התוספתא וענינו תוספות על המשניות, עכ"ל. אמנם עיין

בתוספות ב"ק צד: ד"ה בימי.

ביאורים

ההלכה על ויקרא ע"י רבי יהודה, והשאר ע"י רבי שמעון) - כמבואר ברשב"ם

ב"ב (קכד): עפ"י סנהדרין פו. כנראה שעריכתם הסופית היתה על ידי רב

(עיין עוד יד מלאכי סוף אות רנו; הקדמת קרבן אהרן לספרא; שם הגדולים

מערכת ספרים ערך 'ספרי'). ¹⁷⁶ ספרא וספרי. היינו מדרשי המקראות

בעניני הלכה. ספרא הוא על חומש ויקרא ונקרא גם בשם תורת כהנים,

וחז"ל (ברכות יח: ע"ש בתוס') כינוהו בשם "ארי" שהוא חמור שבספרים,

ונכלל בו גם ברייתא דמלואים (עיין רש"י ויקרא ט, כג) והיא ברייתא הנוספת

על תורת כהנים. וספרי הם שני ספרים על חומשים במדבר ודברים, ונקראו

גם (ב"ב קכד): 'שאר ספרי דבי רב' דספר הגדול הוא על ויקרא. ולדברי

הרמב"ם שרב חיבר את המדרשים ספרי וספרא, מדרשים אלו נקראים

'דבי רב' - מבית מדרשו של רב - על שם מחברם. ¹⁷⁷ עיקרי המשנה.

מקורות דיני המשנה - מהיכן נלמדים מפסוקי התורה. ¹⁷⁸ עניני המשנה.

ומביא דעות נוספות שלא הוזכרו בדברי המשנה. ¹⁷⁹ הכריתות. באור

השם 'ברייתות' הוא: חיצוניות, שלא נכנסו בפנים חבורו של רבנו הקדוש.

¹⁸⁰ דברי המשנה. בהרחבה ובאריכות יתר.

כך, עד שבאו האמוראים והיו להם מחלוקות בפרוש

המשניות והתוספתות והכריתות, עד שחבר רבי יוחנן

התלמוד ירושלמי בארץ-ישראל אחר חרבן הבית

בקרוב שלש מאות שנה, ונקרא "ירושלמי" בשביל

שהיה דר בירושלים. ואחר-כך כמו מאה שנה חבר רב

אשי שהיה בבבל התלמוד בבלי. וענין שני התלמודים

הוא פרוש דברי המשנה, ובאור עמקותה, ודברים

שנתחדשו בכל בית-דין ובית-דין מימות רבנו הקדוש

ועד חבור התלמוד. ומשני התלמודים ומן התוספתא

ומן הספרא ומן הספרי ומן התוספתות, מקלם יתבאר

האסור והמותר, הטמא והטהור, החיוב והפטור, הפסול

והכשר, כמו שהעתיקו איש מפי איש עד מפי משה רבנו

זכרוננו לברכה מסיני.

ג יתבאר מהם דברים שגזרו חכמים ונביאים שבבבל

דור דודר לעשות סג לתורה, כמו ששמעו מפי

משה רבנו זכרוננו לברכה בפרוש, ¹⁸¹ שנאמר: "ושמרתם

את משמרתי" (ויקרא יח, ל) - ¹⁸² עשו משמרת למשמרתי

ביאורים

¹⁸¹. שנאמר. בסוף פרשת עריות. ¹⁸². עשו וגו'. בפסוק זה מצוה התורה

ארחות

שער התורה

צדיקים

עיונים

(מו"ק ה, א). וְכֵן יִתְבָּאֵר ¹⁸³מֵהֶם
הַמִּנְהֻגוֹת וְהַתְקַנּוֹת שֶׁהִתְקִינוּ
אֲזִי שֶׁנֶּהֱגוּ בְּכָל דּוֹר וְדוֹר, כְּמוֹ
שֶׁרָאוּ בֵּית-דִּין שֶׁל אוֹתוֹ הַדּוֹר,
לְפִי שֶׁאִסּוּר לְסוּר מֵהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר:
"לֹא תִסּוּר מִן הַדָּבָר ¹⁸⁴אֲשֶׁר
יִגִּידוּ לָךְ יָמִין וּשְׂמָאל" (דברים יז,
יא). וְכֵן מְשַׁפְּטִים וְדִינִים מִפְּלִאִים,
שֶׁלֹּא קָבְלוּם מִמּוֹשֶׁה רַבֵּנוּ
זְכָרוֹנוֹ לְבָרָכָה, וְדָנוּ בָּהֶן בֵּית-דִּין
שֶׁל אוֹתוֹ הַדּוֹר בְּמִדּוֹת
שֶׁהַתּוֹרָה נִדְרָשֶׁת בָּהֶן, וּפְסָקוֹ
אוֹתָם הִזְקִנִּים וְנִמְרוֹ שֶׁהִדִּין בָּךְ
הוּא - הַכֹּל חֶבֶר רַב אִשִּׁי בְּתַלְמוּד, יָמִין.

ביאורים

לעשות שמירה לאיסורי עריות (הקרויים 'משמרת'). מכאן יש רמז למה שחכמים הראשונים גזרו ואסרו לשאת "שניות" לעריות, דהיינו קרובות מדרגה נמוכה יותר - שאינן עריות מן התורה, כדי להרחיק את האדם מאיסור ערוה גמור. ¹⁸³ מוהם. מהוראתם. ¹⁸⁴ אשר יגידו לך. וכל המאמין במשה רבינו ובתורתו חייב לסמוך מעשה הדת אליהם ולהשען עליהן (רמב"ם, הל' ממרים א, א).

ארחות

שער התורה

צדיקים

עיונים

אחד מאלו הלשונות היה מתחייב מזה שהוא ימסרם ויתנם ג"כ ליהושע, שהרי עינו לא היתה צרה, שמצינו שמסרם בשתי ידי אעפ"י שלא נצטוו אלא באחת. אבל אמרו שהראהו זה בדרך ראייה בלבד כאדם המראה דבר לחבירו כדי לראותו ואינו נותנו לו, וזה דקדוק נאה ואמיתי, עכ"ד. ולדבריו כל תלמיד חכם שזוכה לחדש חדוש בתורה הרי זה ממש הורדת התורה מהשמים. [ומכל מקום הכל נכלל בתורה שהוריד משה, כי הדקדוקים והחידושים הם בה. וכבר אמרו חז"ל (דברים רבה, ח, ו) על הפסוק (דברים ל, יב) "לא בשמים היא", אמר להם משה לישראל: שלא תאמרו משה אחר עומד ומביא לנו תורה אחרת מן השמים, כבר אני מודיע אתכם לא בשמים היא - שלא נשתייר ממנה בשמים]. ולפי דבריו מתורצת קושיית הרמב"ן (בסה"מ שורש ראשון) שהקשה סתירה מהנאמר במסכת מגילה (יט:): שמקרא מגילה הראהו הקב"ה למשה, ומאיך אמרו במסכת שבועות (לט.) מצוות העתידות לחדש כגון מקרא מגילה. ולהנ"ל מיושב ד"ז.

ועיין באור החיים' (עה"ת ויקרא יג, לו) שכתב וז"ל: וראיתי ליישב מאמרי רבותינו ז"ל שלא היה דבר שלא נמסר למשה בסיני ואפילו מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש, ואמרו במקום אחר כי רבי עקיבא היה דורש מה שלא ידע משה כו'. ונראה כי ישוב המאמרים הוא, כי הן אמת שכל דברי תורה נאמרו למשה ואין חכם יכול לדעת יותר ממנה שידע משה. והגם שתצרך כל דורות ישראל מיום מתן תורה עד שתתמלא הארץ דעה [לעתידי] - אין חידוש שלא ידע משה. אבל ההפרש הוא, כי משה נתן לו ה' תורה שבכתב ותורה שבעל פה, והנה האדון ברוך הוא בחכמתו יתברך רשם בתורה שבכתב כל תורה שבעל פה שאמר למשה אבל לא הודיע למשה כל מה שנתן לו בעל פה היכן רמזו בתורה שבכתב, וזו היא עבודת בני ישראל עמלי תורה שיישבו ההלכות שנאמרו למשה בסיני והסודות והדרשות כלן יתנו להם מקום בתורה שבכתב ולזה כו' חברו תורת כהנים וספרי וכו' וכל דרשתם בכתובים אינם אלא ע"פ ההלכות כו' וענין זה לא נמסר למשה כולו לדעת כל תורה שבעל פה היכן היא כולה רמוזה בתורה שבכתב. ולזה אמרו ז"ל שדרש רבי עקיבא דרשות שלא ידעם משה, אין הכוונה שלא ידע משה עיקרון של דברים, הלא ממנו הכל, אפילו מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש, אלא שלא ידע סמיכתם ודיוקם היכן רמוזים בתורה כו' ודברים אלו נכונים הם. עכ"ל.

ואחר בית-דינו של רב אשי, שחבר התלמוד וגמרו, בימי בנו, נתפזרו ישראל בכל הארצות פזור ותר, והגיעו לקצוות ולאיים הרחוקים, ורבקה קטטה בעולם, ונשתבשו הדרכים בגיטות, ונתמעט תלמוד תורה, ולא נכנסו ישראל לתלמוד בשיבותיהם אלפים ורבבות כמו שהיה מקדם, אלא מתקבצים יחידים, ¹⁸⁵השרידים אשר ה' קורא בכל עיר ועיר ובכל מדינה ומדינה, ועוסקים בתורה, ומבינים בחבורי החכמים כלם, ויודעים מהם המצוות אשר צוה אדון הכל ברוך הוא.

אחר האמוראים עמדו הגאונים, אשר ידעו כל התלמוד, בכלי וירושלמי וספרא וספרי ותוספתא, והם הוציאו לאור ¹⁸⁶תעלומותיו של התלמוד ובארו עניניו, לפי שדרך התלמוד עמק הוא מאד, ועוד, שהוא בלשון ארמי, מערב עם לשונות אחרות, לפי

ביאורים

¹⁸⁵. השרידים אשר השם קורא. על דרך הכתוב (יואל ג, ה). וביאורו: יחידים הנשארים המבוררים שבהם, אשר כל אחד מהם קורא אל ה', וצועק אליו ומשים בו בטחונו (מצ"ד). ¹⁸⁶. תעלומותיו של התלמוד. הדברים הנעלמים והצפונים שבתלמוד. ובד"ר הגירסא: החמורות של התלמוד.

שאותה הלשון היתה ברורה לבלם בבבל בעת שחבר התלמוד, אבל בשאר מקומות ובימי הגאונים אשר בבבל לא היו מפירים אותה הלשון עד שילמדו אותה. ושאלות רבות היו שואלים אנשי כל עיר ועיר לכל גאון אשר היה ביניהם לפרש להם דברים קשים שבתלמוד, והם היו משיבים להם כפי חכמתם. ואותם השואלים היו מקבצים התשובות ועושים מהם ספרים להבין מהם. גם חברו הגאונים שבבבל דור ודור חבורים לבאר התלמוד, מהם מי שפרש הלכות ¹⁸⁷יחידות, ומהם מי שפרש פרקים יחידים שנתבקשו בימיו, ומהם מי שפרש מסכתות וסדרים. ועוד חברו הלכות פסוקות בענין האסור והמותר, והחייב והפטור, בדברים שהשעה צריכה להם, כדי שיהיו קרובים ¹⁸⁸למדע מי שאינו יכול לירד לעמקו של תלמוד.

[להשלמת הענין אנו מביאים את המשך דברי הרמב"ם ז"ל בהקדמתו

ל"משנה תורה"]:

ביאורים

¹⁸⁷. יחידות. בודדות. ¹⁸⁸. למדע. בכת"י: להשיג ידיעת המצוות.

וְזוֹ היא מלאכת ה' ש'עשו בה כל גאוני ישראל, מיום שחבר התלמוד ועד זמן זה, שהוא שנה שמינית אחר מאה ואלף לחרבן הבית, והיא שנת ארבעת אלפים ותשע מאות ושלשים ושבע לכריאת העולם. ובזמן הזה תקפו צרות ותרות, ודחקה השעה את הכל, ¹⁸⁹ ואבדה חכמת חכמינו, ובינת נבוינו נסתתרה. לפיכך אותם הפרושים וההלכות והתשובות שחברו הגאונים, וראו שהם דברים מבארים, נתקשו בימינו, ואין מבין עניניהם בראוי אלא מעט במספר, ואין צריך לומר התלמוד עצמו הבבלי והירושלמי, וספרא וספרי והתוספתות, שהן צריכין דעת רחבה ונפש חכמה וזמן ארך, ואחר כך וידע מהם הדרך הנכונה בדברים האסורים והמתירים ושאר דיני תורה היאך הוא. ומפני זה נערתי חצני, שנסתי מתני, אני משה בן מימון הספרדי, ונשענתי על הצור ברוך-הוא, ובינתי באלו הספרים; וראיתי לחבר דברים המתבחרים

ביאורים

189. ואבדה חכמת חכמינו ובינת נבוינו נסתתרה. עדה"כ (ישעיה כט, יד). והכוונה: אבדה חכמת החכמים, וצפון ונסתר בינת הנבונים.

מכל אלו החבורין, בענין האסור והמתיר והטמא והטהור עם שאר דיני תורה: כלם בלשון ברורה ודרך קצרה, עד שתהא תורה שבעל פה בלה סדורה בפי הכל בלא קשיה ובלא פרוק, ולא זה אומר בכה וזה בכה, אלא דברים ברורים, קרובים, נכונים על-פי המשפט אשר יתבאר מכל אלו החבורין והפרושין הנמצאים מימות רבנו הקדוש ועד עכשו. עד שיהיו כל הדינים גלויין לקטן ולגדול, בדין כל מצוה, ובדין כל הדברים שתקנו חכמים ונביאים. בללו של דבר, כדי שלא יהא אדם צריך לחבור אחר בעולם בדין מדיני ישראל; אלא יהא חבור זה מקבץ לתורה שבעל פה בלה עם התקנות והמנהגות והגזרות שנעשו מימות משה רבנו ועד חבור התלמוד, וכמו שפרשו לנו הגאונים בכל חבוריהם שחברו אחר התלמוד. לפיכך קראתי שם חבור זה "משנה תורה", לפי שאדם קורא בתורה שבכתב תחלה, ואחר כך קורא בזה, וידע ממנו תורה שבעל פה בלה, ואין צריך לקרות ספר אחר ביניהם.

[עד כאן דברי הרמב"ם ז"ל בהקדמתו ל"משנה תורה"]

ואחר-כך עמד רבנו משה מקוצי¹⁹⁰ וחבר ספר אחר, ולקט מאותו ספר של¹⁹¹ מימוני וחבר עליו שאר דברים של אחרונים. וכן כל אחד ואחד עשה ספר לפי מה שראה עניני הדור שהיה בו. וכן חברו רבנים רבים פסקות, כגון¹⁹² הרוקח¹⁹³ ורבי אליעזר ממייץ¹⁹⁴ ואבי העזרי¹⁹⁵ ואור זרוע. וכן עשו רבנים רבים, כל אחד חבר ספר לפי מה שראה עניני הדור שהיה בו, כי ראו שנתמעט בעוונותינו הרבים ידיעת התלמוד, ואין אדם יכול לידע אם לא מתוך ספר פוסקים. וגם¹⁹⁶ רבנו שלמה עליו השלום, שראה בימיו מעוט הלכות, שהיו הדורות בעוונותינו הרבים¹⁹⁷ מתמעטים והולכים, ועל-כן נתעזר לבו לפרש התלמוד ללמד בני-ישראל דעה. ואחר-כך עמדו יוצאי ירכו -¹⁹⁸ רבנו תם¹⁹⁹ ורבנו יצחק ושאר רבנים, ופלפלו

ביאורים

190. וחבר ספר אחר. הוא ה"סמ"ג" - ספר מצוות גדול. 191. מימוני. הרמב"ם. 192. הרוקח. ספר הלכה ומוסר לרבנו אלעזר מגרמזא. 193. ורבי אליעזר ממייץ. המכונה הרא"ם - מגדולי בעלי התוספות, בעל "היראים". 194. ואבי העזרי. לרבנו אליעזר ב"ר יואל הלוי, המכונה הראב"ה. 195. ואור זרוע. לרבנו יצחק מוינא. 196. רבנו שלמה. יצחקי - הוא "רש"י". 197. מתמעטים והולכים. בידיעת התורה. 198. רבנו תם. הוא רבנו יעקב, בן רבנו מאיר חתנו של רש"י. 199. ורבנו יצחק. הוא רבנו יצחק בר שמואל

פלפול גדול עד שחברו התוספות בישיבתו של רבי יצחק, שהיה בעל התוספות.²⁰⁰ ושם היו גדולים, כגון²⁰¹ רבי שמשון משאנץ,²⁰² שחבר גם-כן תוספות, לבר משארי תלמידים שהיו לרב מאד, והם היו²⁰³ גבורים בתורה, והיה לכם גדול מאד²⁰⁴ ופתיח באולם, ולמדו בעסק גדול, ומסרו נפשם על התורה, וידעו²⁰⁵ בלא עיון כל התלמוד פרוש רש"י ותוספות.

ואחר-כך בעוונותינו הרבים רבו הצרות ונתמעטו הישיבות, והיו אותם התוספות²⁰⁶ האחרונים כבדים עליהם ולא יכלו לשאת, וקאו

ביאורים

- המכונה ר"י הזקן, בן אחותו של רבנו תם ותלמידו. סתם "בעל התוספות" מכון אליו, וכל הדור הבא היו תלמידיו. 200. ושם היו גדולים. בסדר הדורות כתב שהיו לו שישים תלמידים שכל אחד היה בקי במסכת אחת, ונתבררו על ידם כך כל ספיקות הש"ס. 201. רבנו שמשון משאנץ. מגדולי בעלי התוספות, תלמיד ר"י הזקן. 202. שחבר ג"ב תוספות. "תוספות משאנץ" וחיבר גם פירוש לסדר זרעים וטהרות. 203. גיבורים בתורה. גדולים בתורה. [במסכת סנהדרין (צג): נאמר על גדלותו של דוד בתורה "גבור - שידוע להשיב [כהלכה]". ובמסכת חגיגה (יד): נאמר "גבור - זה בעל שמועות". ופירש רש"י: "ששמע הלכות פסוקות מרבותיו ושגורות בפיו"]. 204. ופתיח באולם. כלומר, כח שכלם היה רחב ועצום כרוחב פתחו של האולם בבית המקדש שהיה רחוב עשרים אמה. 205. בלא עיון. בלא צורך לחפש. 206. האחרונים. בכת"י המרובים והארוכים.

גְּדוּלִים אֲחֵרִים ²⁰⁷ וְקִצְרוֹ הַתּוֹסְפוֹת יד. אינו דומה מי ששונה פרקו מאה פעמים, ההם, כָּל אֶחָד בְּפִי חֲכָמָתוֹ, לְהַקֵּל לְמִי שֶׁשֹּׁנָה אוֹתוֹ מֵאָה ואחד. ה'חפץ חיים' לְאִנְשֵׁי דוֹרוֹ הַלְמוּד. וְעֵדִין בְּיָמִים

הָהֶם הָיוּ בְּקִיָּאִים בְּכָל הַתְּלָמוֹד, ²⁰⁸ וְהָיוּ יוֹדְעִים הַמַּצְוֹת מִתּוֹךְ הַתְּלָמוֹד, עַד שֶׁנִּתְגַּלְגַּל שֶׁנִּתְגַּרְשׁוּ מִצִּרְפָּת, ²⁰⁹ אֲשֶׁר שָׁם הָיוּ מְחֻזְקִים בַּתּוֹרָה וְהָיוּ לּוֹמְדִים ²¹⁰ בְּעֶסֶק גְּדוּל, כְּעֵינֵן שֶׁעָשׂוּ רֵאשׁוֹנִים בְּיָמֵי חֲכָמֵי הַתְּלָמוֹד, שֶׁהָיָה עֵקֶר לְמוֹדֵם לְחֹזֶר הַתְּלָמוֹד בְּדִי לְקַנֵּם מֵה שֶׁאָמְרוּ: ²¹¹ "וְשֶׁנִּתְּתָם לְבִנְיָה" - שֶׁהָיוּ דְבָרֵי-תּוֹרָה ²¹² מִתְּחַדְדִים בְּפִיָּה, שֶׁאִם יִשְׁאָלְךָ אָדָם ²¹³ דְּבָר, אַל תִּגְמָגֵם וְתֹאמַר, אֶלָּא אָמַר לוֹ מִיָּד (קְדוּשִׁין ל, א), כִּי זֶה הַדְּבָר אִי-אֶפְשָׁר הוּא שֶׁיִּהְיֶה הַמַּצְוֹת שְׁנוֹנִים וּמְזֻמָּנִים בְּפִי הָאָדָם לְהַשִּׁיב לְשׂוּאָל, אִם לֹא בְּרַב חֲזָרוֹת, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ בְּחִגְיָה (ט, ב): ^(ה') "אֵינֹו דּוֹמָה מִי ²¹⁴ שֶׁשֹּׁנָה פֶּרְקוֹ מֵאָה פְּעָמִים, לְמִי שֶׁשֹּׁנָה אוֹתוֹ מֵאָה

ביאורים

207. וקצרו התוספות ההם. והם התוספות שבידינו. 208. והיו יודעים המצוות מתוך התלמוד. ידעו לפסוק הלכה למעשה מתוך יגיעתם בלימוד הסוגיא. 209. אשר שם היו מחזיקים בתורה. בכת"י: שהיו בקיאים בתורה. 210. בעסק גדול. שכל עסקם היה רק בתורה. 211. ושננתם. לשון "שינוי" שמשמעו (מלבד "חזרה") גם "חידוד". (רמ"ה, קידושין ל. וכן פירש רש"י בפירוש התורה, דברים ו, ז), לומר שיהיו וכו'. 212. מחודדים בפף. שתחזור עליהם ותבדקם לעומקם, עד שיהיו חדים ובהירים לך כל כך - שאם ישאלך וכו'. 213. דבר. מדברי תורה. 214. ששונה פרקו. חוזר על תלמודו.

(בהקדמה לליקוטי הלכות, דף ק: ז) פירש על פי הפסוק (משלי ג, טו) 'יקרה היא מפנינים', שקשה לכאורה כיצד השווה הכתוב את התורה שהיא תכלית כל העולמות לדבר גשמי ודומם, שנמוך במדרגתו אף מבעלי חיים? ותירץ, שהרי

וְאַחַד. וְאֶמְרִינָן בְּמַסְכַּת תַּעֲנִית (ח, א), שֶׁרִישׁ-לְקִישׁ הָיָה חֲזָרָה הֶחֱלָכָה ²¹⁵ אַרְבָּעִים פְּעָמִים ²¹⁶ קָדָם שָׁבָא לְפָנָי רַבִּי יוֹחָנָן. וְכֵן עָשׂוּ כָּלָם בְּיָמֵי חֲכָמֵי הַתְּלָמוֹד, ²¹⁷ שֶׁעָקַר לְמוֹדֵם הָיָה חֲזָרָה. וְאֶמְרִינָן בְּמַסְכַּת מְגִלָּה

ידוע שהפנינים ערכן לפי משקלן, וכל שנוסף משקל - הערך עולה פי כמה וכמה. דהיינו, אם למשל עשרה גרם שווה עשרה רובלים, עשרים גרם ישוו חמישים. וזהו שהביא הכתוב להמשיל את התורה לפנינים, שכל הלומד ומשיג קצת יותר מאשר חברו, דהיינו שמברר עוד הלכה אחת או ענין אחד על בוריו, מדרגתו גבוהה פי כמה וכמה מחבירו שהשיג רק ענין אחד פחות, והמשיג עוד ענין אחד מדרגתו גבוהה לאין ערוך מקודמו.

ועל פי זה ביאר מה שאינו דומה מאה ואחד פעמים למאה, שהרי בכל חזרה וחזרה נוסף ללומד הבנה חדשה או בירור מסויים, ומדרגתו תעלה על זה שלמד מאה פעמים, לא רק בשיעור של אחד ממאה, אלא הרבה יותר. וכן כתב גם ב'מגן אבות' להרשב"ץ (פ"ה מכ"ג) על המשנה 'לפום צערא אגרא', דשכרו של השונה מאה ואחד כפול מהשונה מאה, שהרי צא ולמד משוק של חמרין, שלעוד פרסה מכפילים השכר.

ביאורים

215. ארבעים פעמים. כנגד ארבעים הימים ששהה משה בשמים בקבלת התורה (תענית ח.). יש לתת טעם למנהגו של ריש לקיש, שמיוסד הוא על מעשה משה רבנו, שאף משה רבנו סידר את לימודו לפחות ארבעים פעמים - פעם אחת בכל יום ששהה בשמים כדי לקבל את התורה (מהרש"א). 216. קודם שבא לפני רבי יוחנן. כדי ללמוד ממנו גמרא. 217. שעיקר לימודם היה חזרה. ז"ל רש"י (ברכות ה.): "אם תלמיד חכם הוא שרגיל

(ז, ב), רב אשי²¹⁸ חנה יתיב קמה
 דרב כהנא. ²¹⁹נגה ולא קאתו רבנן.
²²⁰אמר ליה: מאי טעמא לא אתו
 רבנן? ²²¹אמר ליה: ²²²דלמא טרידי
 בסעודת פורים. ²²³אמר ליה:
²²⁴ולא חנה אפשר למיכל
 מאורתא? ²²⁵אמר ליה: לא שמיע ליה
 למר להא דאמר רבא: סעדת
 פורים שאכלה בלילה, לא יצא ידי

טו. תנא מיניה ארבעין
 זימנין ודמי ליה כמאן
 דמונח בכיסיה. הקשו
 המפרשים ('מהר"ם
 שיף' כתובות נ. ד"ה
 ודמיו. ו'מהר"צ חיות'
 מגילה ז: ד"ה תנא,
 בשם הגאון רבי זלמן
 מוילנא זצ"ל), הרי
 מבואר בגמרא (והובא
 לעיל), "אינו דומה
 השונה פרקו מאה
 פעמים למי ששונה

חובתו: מאי טעמא? ²²⁶מי משתה ושמתה? כתיב (אסתר
 ט, כב). ²²⁷אמר ליה: ²²⁸אמר רבא הכי?! ²²⁹אין!
²³⁰תנא מנה ארבעין זמנין, ²³¹ודמי ליה כמאן דמנח

ביאורים

במשנתו לחזור על גרסתו תמיד". ²¹⁸. הוה יתיב קמה דרב כהנא. היה יושב
 לפני רב כהנא, ופורים היה. ²¹⁹. נגה ולא קאתו רבנן. איחר היום, ולא באו
 התלמידים לבית המדרש. ²²⁰. אמר ליה. רב כהנא לרב אשי. ²²¹. אמר
 ליה. רב אשי לרב כהנא. ²²². דלמא טרידי. שמא טרודים הם. ²²³. אמר
 ליה. רב כהנא. ²²⁴. ולא חנה אפשר למיכלה מאורתא. וכי לא היה אפשר
 לאכלה בלילה? ²²⁵. למר. להרב. ²²⁶. ימי משתה ושמתה כתיב. ומשמע
 שמצות משתה ושמתה בפורים היא דוקא ביום ולא בלילה. ²²⁷. אמר
 ליה. רב כהנא. ²²⁸. אמר רב הכי. האמנם אמר רבא כך? ²²⁹. אין. אכן!
²³⁰. תנא מיניה ארבעין זימנין. שנה רב כהנא דבר זה מפי רב אשי ארבעים
 פעמים. ²³¹. ודמי ליה כמאן דמנח בכיסיה. עד שהיה דומה לו כמי שמונח
 בכיסו, ויכול לעיין בו תמיד.

בכיסיה. ועתה ראה, ²³²זה היה דבר
 קל מאד, ואפלו הכי היה חוזר אותו
 כמה פעמים, ועכשו ²³³אין שום
 אדם שיהיה חוזר דבר כזה יותר
 מפעם אחת ²³⁴אי שתי פעמים.
 ויש ראיות גדולות ברורות בכמה
 מקומות בתלמוד, ^(ב)שהיו בלם
 רגילים בחזרה, ולכל אחד היה לו

אותו מאה ואחת",
 ומאחר והשונה פרקו
 ארבעים פעמים מרבו
 הרי הוא כמונח בכיסו,
 וא"כ לאיזה ענין צריך
 להגיע למאה ואחד?
 ותיצו, שלשון 'כמי'
 שמונח בכיסו' לא באה
 להורות שכבר זוכר
 את הלימוד, אלא כמו
 שאמרו ב'אלו מציאות'
 (ב"מ כא: 'אדם עשוי
 למשמש בכיסו כל

שעה', דהיינו שאחר ארבעים פעמים הרי הלימוד כמונח אצלו בכיסו, ויכול
 לעיין בו ולזכור את כולו, אבל מ"מ עדיין יכול להיאבד ממנו. מה שאין כן
 אחר מאה ואחד פעמים ישנו בזכרונם תמיד, ואינו צריך לעיין ולהיזכר אלא
 שגור הוא על פיו.

טז. שהיו כולם רגילים בחזרה. במסכת עירובין (שם) אמרו "חייב
 אדם לשנות לתלמידו ארבעה פעמים". וכתב החיי עולם (ח"ב פ"א)
 שחייב זה ללמוד ארבע פעמים אינו כחזרה על מנת לזכור, שלזה צריכים
 לחזור מאה פעמים או מאה ואחת פעמים, אלא חזרה זו היא כדי שיבין
 היטב מה שלמד, ואם אינו עושה כן לימודו מעורפל בידו ואינו מבין
 את הדברים לאשורם. ועל כיוצא בזה אמרו במסכת תענית (ח.) אם

ביאורים

²³². זה היה דבר קל מאד. ההלכה שאמר רבא "סעודת פורים שאכלה
 בלילה לא יצא ידי חובתו" היא הלכה ברורה ופשוטה מאד. ²³³. אין שום
 אדם. בכת": אין כמעט שום אדם. ²³⁴. אי שתי פעמים. במסכת עירובין
 (נד:): "אמר רבא, ידעי רבנן להא מלתא ועברי עלה". פירוש: יודעים
 התלמידים דבר זה, שהדרך לקיים התורה היא על ידי חזרת הלימוד, ואף על
 פי כן עוברים עליו, ואינם חוזרים כפי הצורך.

סכום מנין כך וכך פרקים ליום, וכשהיו טורדים ביום, ²³⁵ אז היו פורעים בלילה (ערוכין סה, א), ²³⁶ וכל שלשים יום היו חוזרים לתלמודם. וכזה הענין היו לומדים גם-כן בצרפת, עד שהגיעו למעלות רבות ולידיעה גדולה, ולא הצרכו לספרי פוסקים, כי היו יודעים ²³⁷ המצוות מתוך התלמוד והתוספות; אבל מיום שנתגורשו מצרפת ²³⁸ נתמעט

ביאורים

235. אז היו פורעים בלילה. במסכת עירובין (סה.) מספרת הגמרא על רב אחא בר יעקב שהיה קובע לעצמו ללמוד כך וכך פרקים מדי יום ומשלים את חק לימודו בשעות היום. וכאשר היה טרוד במזונותיו היה "לווה" ומחסר מאותן שעות שהיו קבועות ביום ללימוד, ועוסק בהן בצרכי פרנסתו. את השעות החסרות מזמן לימודו היה "פורע" ומשלים אחר כך בלילה (עיי"ש ברש"י). 236. וכל שלשים יום היו חוזרים לתלמודם. במסכת ברכות (לח:) מסופר על רבי חייא בר אבא שכל שלושים יום היה חוזר על לימודו לפני רבי יוחנן רבו, ופירשו התוספות: "תלמודיה" בדרך כלל הוא כל מה שלמד; אבל כאן פירושו הוא כל מה שלמד רבי חייא בר אבא בשלושים יום, היה חוזר עליהם בפני רבי יוחנן ביום השלשים ואחד. ובריטב"א הוסיף, שעשה זאת כדי לברר אם כיוון יפה שמועותיו. אבל עיין באר שבע (כריתות כז. ד"ה והא), שדן לומר שאכן הכוונה כאן הוא לכל מה שלמד. 237. המצוות. לקיים הלכה למעשה.

הלמוד מאד מאד.

ועוד בדור הזה נשתבחה התורה, מחמת כי ²³⁹ הלומדים הללו סבורים לעשות ²⁴⁰ כמו הראשונים להחזיק בפלפולים, אך אינם דומים לחכמי צרפת כלל וכלל לא, שלכם היה פתוח פאולס, ותורתם היתה אמונתם, והיו ממימים עצמם עליה יומם ולילה, לכן השיגו ²⁴¹ וידעו בפלפולים; אבל עכשו אינם יודעים כן, אלא ²⁴² מבלבלים זה את זה, ומבטלים רב היום ועוסקים באותו למוד ²⁴³ כחצי יום, והלמוד שלהם עראי דעראי והבטול קבע. ²⁴⁴ אבל בימי חכמי התלמוד ²⁴⁵ הלכו ללמוד עשר שנים

ביאורים

238. נתמעט הלמוד מאד מאד. ולכן נזקקים לספרי הפוסקים. 239. הלומדים הללו. בדור של רבנו המהר"ם. 240. כמו הראשונים. המה בעלי התוספות חכמי צרפת. 241. וידעו וכו'. בכת"י הגירסא: וידעו ופלפל; ואנשי הדור הזה רוצים לפלפל כמותם אבל אינם יכולים, כי אלו מבלבלים זה את זה ומבטלים רוב היום, ופוסקים מן הלימוד בחצי הזמן, והלימוד שלהם... 242. מבלבלים זה את זה. בפלפולי שוא ללא שיבינו וידעו היטב את הסוגיא על בוריה. 243. ומבטלין רוב היום. על כך. 244. כחצי היום. כלומר, מלבד שכל פלפולם אינו לאמיתה של תורה ואינם משיגים בכך כלום, עוד מבזבזים על כך זמן רב כחצי יום. או הכוונה, שלומדים חצי זמן ממה שהיה ראוי להם ללמוד לפי ענינים ('עלי אורח'). 245. הלכו ללמוד. היו יוצאים ממקומם ללכת ללמוד תורה בבית המדרש רחוק מביתם ומניחין את נשותיהן.

ארחות

שער התורה

צדיקים

וְיִזְמַר, וְהָיָה לְמוֹדָם ²⁴⁶גְדוֹל ²⁴⁷בְּקִבְעוֹת, שֶׁאִם הָיָה אֶחָד מִתַּעֲטִיט לֹא הָיוּ אוֹמְרִים "אֲסוּתָא" ²⁴⁸מִפְּנֵי בְטוּל בֵּית-הַמִּדְרָשׁ (כְּרוּת נג, א). מִזֶּה הָעֲנָן יֵשׁ לְרַעַת ²⁵⁰רַב קִבְעוֹתָם. וְאֶמְרִינָן בְּכַתְבוֹת (סג, א: עֵיין שם כָּל הָעֲנָן, כִּי שֵׁם הַגִּירָסָא מְשׁוּנָה מִכִּפִּי שֶׁהֶעֱתִיק הַמַּחֲבֵר ז"ל כֵּאן): ²⁵¹רַב יוֹסֵף בְּרַה דְּרָבָא שְׁדִּירָה אָבוּהּ לְבִי רַב קָמָה דְּרַב יוֹסֵף. פֶּסֶק

ביאורים

246. גדול בקביעות. בהתמדה גדולה. 247. בקביעות שאם. בכת"י: בקבע גדול, וכל כך היו קבועים, שאם... 248. אסותא. 'מרפא', או 'לבריאות' בימינו. [המקור למנהג זה הוא בפרקי דרבי אליעזר (פרק נ"ב), הביאו רבי עקיבא איגר בגליון הש"ס): "מיום שנבראו שמים וארץ לא היה אדם חולה, אלא אם היה בדרך או בשוק והיה עוֹטֵשׁ ונִשְׁמָתוֹ יוצאת מנחיריו, עד שבא יעקב אבינו ובקש רחמים ואמר: רבון כל העולמים, אל תקח נפשי ממני עד שאצוה את בני ובנותי, ונעתר לו. לפיכך חייב אדם לומר בעטישתו, "חיים" (כמו "אסותא" או "לבריאות" בימינו), שמהפך המות הזה לאור וכו'"]. 249. מפני ביטול בית המדרש. שאין נכון לבטל את בית המדרש מלימודם על כך. 250. רוב קביעותם. כמה היו הם קבועים ושקועים בלימוד התורה. 251. רב יוסף וכו'. רב יוסף בנו של רבא, שלחו אביו לבית המדרש ללמוד תורה לפני רב יוסף. קבעו לו שיוכל לצאת ללמוד בבית המדרש שש שנים. לאחר שעברו שלש שנים, הגיע ערב יום הכיפורים, אמר רב יוסף בנו של רבא: אלך לראות את בני ביתי. שמע אביו שהוא בא, לקח כלי זיין ויצא לקראתו כאילו בא להילחם בו. אמר לו אביו: הקדמת לבוא מפני שנזכרת באשתך ונתאוית לה? ויש אומרים שאמר לו: יונתן [אף זה כינוי לזוגתו של אדם; ראה שיר השירים ה, ב: "רעייתי יונתני", (וראה רש"י שם ד, א)] נזכרת. נטרדו רבא ורב יוסף מאותה מריבה, לא זה ולא זה אכלו סעודה מפסקת [היינו, סעודה האחרונה של ערב התענית, שבה מפסיקים מאכילה ומתחילים להתענות (רש"י, עפ"י תענית ל.)].

עיונים

ארחות

שער התורה

צדיקים

לִיה שְׁתֵּי שָׁנִין. כִּי הָיָה תִּלְתָּ שָׁנִין, מָטָא מַעְלֵי יוֹמָא דְּכַפּוּרָא, אָמַר: אֲזִיל וְאֶחָזִי לְאַנְשֵׁי בֵּיתִי. שָׁמַע אָבוּהּ, שָׁקַל מָנָא נָפֶק לְאַפִּיהּ. אָמַר לִיה: יוֹנָתָן נִזְכָּרְתָּ?! וְאֶמְרִי לֵה: זִנְגָתָךְ נִזְכָּרְתָּ?! אֲטָרוּד, לֹא מָר אֶפְסִיק וְלֹא מָר אֶפְסִיק. ²⁵²רָאָה וְהָבֵן זֶה הָעֲנָן, בְּמָה הָיוּ דְּבָקִים בַּתּוֹרָה, עַל-בֶּן זָכוּ לְרוּחַ-הַקֹּדֶשׁ. וְכֵן בְּאַרְצֵי צָרַפֶּת הָיוּ עוֹסְקִים בְּעֶסֶק גְּדוֹל וְזָמָן רַב, וְהָיוּ יוֹשְׁבִים בְּמָקוֹם אֶחָד לְלַמֵּד כָּל הַתַּלְמוּד, ²⁵³וְהָיוּ חוֹזְרִים תָּמִיד, וְלֹא פָּסְקָה תּוֹרָה מִפִּיהֶם, וְהָיוּ עוֹשִׂים כְּמוֹ מַעֲשֵׂי ²⁵⁴הָרַאשׁוֹנִים, בְּדַאמְרִינָן: ²⁵⁵לְעוֹלָם לְגֵרָם אֵינִישׁ וְאֶף-עַל-גַּב דְּמִשְׁכַּת, ^(א)וְאֶף-עַל-גַּב דְּלֹא יָדַע מַאי

ביאורים

252. ראה והבן זה הענין. להשתומם מדרגתם הגבוהה של חכמי התלמוד, שרבא יצא להלחם בבנו על שחזר לביתו לאחר שלש שנים רצופות שהיה בבית המדרש ולמד תורה. 253. במקום אחר. מחוץ לביתם. 254. הראשונים. חכמי התלמוד. 255. לעולם ליגרם וכו'. לעולם יהיה אדם רגיל לקרוא את התלמוד ולשנן אמרותיו, למרות שהוא עתיד לשכוח ואפילו אם אינו מבין כלל מה שהוא אומר.

ארחות

שער התורה

צדיקים

עיונים

עיונים

ארחות

שער התורה

צדיקים

קְאָמַר (ע"ז יט, א), וְאֶמְרִי: או"ח נ, סק"ב. שו"ע
מַעֲקָרָא לְגִמְרָא אֲנִשׁ, וְהָדָר
 256^(ח)

יש שפירשו באופן אחר: על התלמיד להמשיך בתלמודו ולעמוד ולהתייגע בו. אפילו אם אינו נשמר בידו והוא שוכח מה שהוא לומד, מכל מקום אל יתיאש ואל יפסיק מלגרוס, שאין התורה נקנית אלא בייגיעה, שכך אמרו (מגילה ו): "אם יאמר לך אדם יגעתי ולא מצאתי אל תאמין [שיגע כל צרכו]".
 להלכה למעשה ישנן דעות שונות:

ב'כד הקמח' כתב שמקיימים מצות תלמוד תורה אף על פי שאין מבינים, אולם רק בתורה שבכתב ("מקרא"), ואילו בלימוד תורה שבעל פה יש להבין מה שאומרים, ואם אינו מבין - אין לימודו נחשב לכולם, וכן פסק בשו"ע הרב, יור"ד הלכות ת"ת ב, יג. [ועיין בהקדמה לספר 'אשר לשלמה' תנינא]. והגר"י קמנצקי זצ"ל (במבוא ל'אמת ליעקב' עה"ת אות ד) כתב ש"מקרא" (תורה שבכתב) לענין זה, כולל רק את חמשה חומשי תורה, אבל נביאים וכתובים יש להבין מה שקורא (ראה קידושין ל. ורש"י שם ד"ה תורה, שכתב "ולא נביאים וכתובים!" וראה פני יהושע קידושין שם ד"ה שם מיתבי). והנה כתב ב'מגן אברהם' (או"ח נ, ב) שאם אדם אומר משנה ואינו מבין את מה שאומר, אין זה נקרא לימוד. וב'מראית עין' לחיד"א ביאר כוונתו, שכשיש ללומד שכל להבין אלא שאינו עמל להבין, אז אינו כלום. אבל הגמרא מדברת במקרה שהלומד אינו יכול להבין. ומיהו, מוסיף החיד"א, נראה שאם מבין פירוש התיבות, נחשב לו ללימוד אף על פי שאינו מבין את הענין לפי פירושו האמיתי. וראה לעיל (בתחילת ההערה זו) מה שהביא העץ יוסף בשם הגר"א.

יח. מעיקרא ליגמר איניש והדר ליסבר. יש לאדם ללמוד תחילה את התלמוד מרוב, אף שאינו מבין את הטעם של כל מאמר שמלמדו, ולאחר מכן כאשר

ביאורים

256. מעיקרא ליגמר וכו'. שילמד אדם את שמועות רבו מתחילה וישנן אותן (לדעת היטב את הגירסא), אף על פי שאינו מבין את כל טעמי הדברים, ורק לאחר מכן יחקור להבין את טעמי הדברים שלמד.

יתאפשר לו ישתדל להבין את הטעמים, ולא ינמנע מלקבל תורה מרבו רק משום שעדיין אינו מבין את כל טעמי הדברים. הטעם לכך הוא, שלטעמי הדברים יוכל להגיע לאחר העיון בכחות עצמו, ואילו את הידיעות שלא יקבל מרבו עתה יתכן שלא ישמע אחר כך. ועוד, אחרי שידע את כל התלמוד, יגיע לסברות אמיתיות יותר [ראה סנהדרין מב. 'במי אתה מוצא מלחמתה של תורה? במי שיש בידו חבילות חבילות של משנה']. רב כהנא עצמו משמש דוגמא

לְסַבֵּר (שבת סג, א). וְכָל זֶה אֵינֶם עוֹשִׂים עִתָּה, כִּי כָּל אֶחָד רוֹצֶה לְלַמֵּד תּוֹסְפוֹת וְכָל חֲדוּשִׁים וְחֲדוּשִׁי דְחֲדוּשִׁים קָדָם שִׁידַע²⁵⁷
הַתִּלְמוּד, אִם-כֵּן אֵיךְ יִצְלִיחוּ, בִּיּוֹן שְׁעוֹשָׂה לְהַפְךָ מִמָּה שֶׁאָמְרוּ חֲכָמֵי הַתִּלְמוּד, כִּי כָּל מִי שֶׁנֶּאֱמַר בַּתִּלְמוּד הַכֹּל אֵמֶת, וְאֵין לְהַשִּׁיב עָלָיו אוֹ לְשַׁנוֹת, וְלֹא לְהוֹסִיף וְלֹא לְגַרֵעַ. וְעַל-כֵּן מֵרַב טָרַח הַלְמוּד הָעֵינָן וְהַפְּלֹפּוֹל²⁵⁸
רַבִּים פּוֹרְשִׁים מִן הַלְמוּד מֵרַב טָרַח הַשְּׁמוּעוֹת וְהַדְקָדוּק שֶׁאֹמֵר עַל-פֶּה, כִּי

לכלל זה, שהרי למד מרבותיו את כל התלמוד כבר בגיל שמונה עשרה, אף על פי שהתקשה איך שימש הפסוק מקור לשיטת רבי אליעזר, ולא ידע את הטעם שנאמר בגמרא [שארין מקרא יוצא מידי פשוט] עד ששמע זאת לאחר שנים רבות (רש"י, שבת סג. ד"ה והדר).

ביאורים

257. צורת התלמוד. תוכן הענין שלומד. 258. רבים פורשים מן הלימוד. דהיינו תלמידים הבאים ללמוד תורה ושומעים מרבותיהם הרבה פלפולים וסברות, מתאשים מן הלימוד, כי את הגירסא אינם יודעים ולפיכך אינם מבינים היטב את הפלפולים ונמצאים קרחים מכאן ומכאן ('עלי אורח').

אומרים: מה נזכר להבין ספרות מבחיוץ, הלואי שהיינו יודעים מה שבתוך הספרים. ואם היו לומדים בקביעות יומם ולילה, אז היו לומדים והיו בקיאים בתלמוד, והיו מתאזרים ללמוד, כי היה להם לב להבין בקל, והיה אדם²⁵⁹ בא ללמוד לעולם, ²⁶⁰נים ולא נים, תיר ולא תיר, והיו מוסיפים בך וראת-שמים שלמה, וגם היו מתרבים התלמידים והיו עוסקים תמיד בתורה. אבל עתה מרב מרח השמועות נעשית עליהם ההלכה כמשא כבד, ולא יוכלו עוד להביט בה, ומתוך כך עוסקים בשגגות פליצנות, ומבלבלים ומבטלים ועוסקים במיני תחבולות²⁶¹ ואין להם יראת-שמים.

ואמרו בפירוש השו"ר את הפועלים (ב"מ פה, א): רבי זירא²⁶² יתיב בתענית ארבעים (י"ג מאה) יום²⁶³ דלשתבח מנה תלמודא דבבלי, כי היכי דלא נמרדה.

ביאורים

259. בא ללמוד. בכל מצב. בכת"י הגירסא: יכול ללמוד. 260. נים ולא נים תיר ולא תיר. אף במצב עייפות, שהוא ישר אבל אינו ישר לחלוטין, והוא ער אבל אינו ער לחלוטין. 261. ואין להם יראת שמים. כי אם אין תורה אין יראה (עלי אורח). 262. יתיב בתעניתא. ישב בתענית כשעלה מבבל לארץ ישראל. 263. דלשתבח וכו'. שישתבח ממנו תלמוד בבלי, כדי שהתלמוד בבלי לא יסריד אותו בבואו ללמוד את הגמרא של ארץ ישראל [-ירושלמי]

ואמרו גויקרא-רבה (בה, א): נכשל אדם בעברה אחת ונתחייב מיתה לשמים, ²⁶⁴מה יעשה ויחיה? ²⁶⁵אם היה רגיל²⁶⁶ לקרות ²⁶⁷רף אחד, יקרא ²⁶⁸שני דפים; או ²⁶⁹לשנות פרק ²⁷⁰פעם אחת, ישנה ²⁷¹פעמים; או ללמוד פרק אחד, ילמד שני פרקים. אלמא ²⁷²רב גרסא עקר, כי אם היה הפלפול עקר, לצעק ולהרים קול חצי יום בדבור אחד, אז היה לו לומר: אם מתחלה היה רגיל להקשות קשיא אחת, יקשה שתי קשיות. ובפרק האיש מקדש

ביאורים

מפי רבי יוחנן. [רבי זירא עלה מבבל לארץ ישראל, כדי ללמוד תורה מפי רבי יוחנן ושאר האמוראים שהיו בארץ ישראל. באותו הזמן היתה דרך הלימוד בשיבות שבארץ ישראל שונה מדרך הלימוד בשיבות של בבל; בארץ ישראל היו החכמים נוחים זה לזה, ולא היו מתעצמים במחלוקת, אלא אף כשהיו מקשים אחד על השני, היו מקשיבים ומסייעים זה לזה להעמיד את הדברים על בורים, והיו דבריהם כשמן, כלומר קולחים בנחת. בניגוד לכך, החכמים בבבל היו מתעצמים במחלוקת, וכל אחד חזק את דעתו בהרבבותו קושיות על שיטת חברו, עד שהיה מקום לחוש שמרוב התנצחות וקושיות לא היו מגיעים לבירור ההלכה על בוריה ואמיתתה (רש"י על פי מהרש"א ובן יהוידע; ראה סנהדרין כד.; ראה גם ריטב"א יומא נז. ד"ה אמטול דדיירי). רבי זירא חשש שדרך הלימוד בבבל שהיה רגיל בה, תפריע לו ללמוד מהאמוראים של ארץ ישראל, ולכן התענה כדי לשכוח את שיטת הלימוד שנהגה בבבל]. 264. מה יעשה. שיתכפר לו ויחיה. 265. אם היה רגיל. קודם שנכשל בעברה. 266. לקרות. במקרא. 267. רף אחד. פרשה אחת, או דיבור אחד בכל יום, מעתה יקרא... 268. שני דפי. בכל יום. 269. לשנות. במשנה. 270. פעם אחת. בכל יום, מעתה ישנה... 271. פעמיים. בכל יום. 272. רוב גירסא. להרבות בשיון התלמוד.

ארחות

שער התורה

צדיקים

עיונים

עיונים

ארחות

שער התורה

צדיקים

(קדושין נב, ב) **אֶמְרִינָן: בְּשֵׁמַת רַבִּי מֵאִיר, אָמַר רַבִּי יְהוֹדָה: אֵל יִכְנָסוּ תַלְמִידֵי רַבִּי מֵאִיר** ²⁷³ **לִבָּאן,** ²⁷⁴ **שְׁקִנְתָּרְנִים הֵם. וְכָל זֶה - שְׁלֹא הָיָה רוּצָה** ²⁷⁵ **לְהַתְבַּטֵּל מִגְרָסְתּוֹ, כִּי רַבִּי מֵאִיר הָיָה חֲרִיף,** ²⁷⁶ **וְלֹא עָמְדוּ חֲבֵרָיו עַל סוּף דְּעֵתוֹ (ערוּבִין נג, א). וְעוֹד הָתָם אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן: (י"ט) לִבָּן שֶׁל רֵאשׁוֹנִים -** ²⁷⁷ **בְּפִתְחוֹ שֶׁל אוֹלָם, וְשֶׁל אַחֲרֹנִים - בְּפִתְחוֹ שֶׁל** שלבם רחב כפתחו של אולם, הכוונה היא שהם שלטו על חדרי התורה, כולל גם החלקים הנסתרים שאינם גלויים לכל, דהיינו סודות התורה [ולכן

ביאורים

273. לִבָּאן. לבית מדרשי. 274. שְׁקִנְתָּרְנִים הֵם. דרכם להקניט אחרים, ולא ללמוד תורה הם באים אלא לקפחני בהלכות הם באים. כלומר, לקצץ את רגלי בהלכות, להראות שאיני יכול לעמוד נגדם מתוך חריפותם (רש"י, קידושין נב:). ואחרים פירשו ש"לקפחני" פירושו לצערני (תוספות ורא"ש על נזיר מט: ד"ה אלא). 275. לְהַתְבַּטֵּל מִגְרָסְתּוֹ. מחמת הקושיות של תלמידי רבי מאיר. 276. וְלֹא עָמְדוּ חֲבֵרָיו עַל סוּף דְּעֵתוֹ. כיון שסברותיו היו עמוקות מאד. רבי מאיר היה נותן טעמים הגונים ומיושבים לדבריו, בין כשאמר כהלכה - על טמא טמא ועל טהור טהור, ובין כשאמר להיפך - על טמא טהור ועל טהור טמא, ולא ידעו להבין מתי דבריו נכונים להלכה ומתי לא. 277. בְּפִתְחוֹ שֶׁל אוֹלָם. כרוחב פתחו של האולם בבית המקדש, שהיה רוחבו עשרים אמה.

²⁷⁸ **הֵיכַל, וְאֵנִי - כְּמֵלֵא נֶקֶב מַחֲט** ²⁷⁹ **סְדָקִית. וְאָמַר אֲבִי:** ²⁸⁰ **וְאֵנִי כִּי סִפְתָּא בְּגוּדָא לְגִמְרָא. וְאָמַר רַבָּא:** ²⁸¹ **וְאֵנִי כְּאַצְפַּע בְּקִירָא לְסִבְרָא. וְאָמַר רַב אֲשִׁי: וְאֵנִי כִּי אֲצַבְעָתָא** ²⁸² **בְּבִירָא לְשִׁכְחָה. וְעַכְשָׁו אֵנִי עֲנִי** החלק הגלוי של מגילת זכריה, שהיה תמיד נראה לעין אפילו כשהיתה המגילה מקופלת. ולכן, כשהגמרא אומרת על החכמים האחרונים שלבם רחב כפתחו של היכל, הכוונה היא שהיו מומחים בחלק הנגלה של התורה.

ביאורים

278. בְּפִתְחוֹ שֶׁל הֵיכַל. כרוחב פתחו של ההיכל בבית המקדש, שרוחבו היה רק עשר אמות. 279. וְאֵנִי כְּמֵלֵא נֶקֶב מַחֲט סְדָקִית. כח שכלנו גדול רק כגודל הנקב של מחט שמתקנים בו קרעים בבגדים. [יתכן גם לפרש: כמלא הנקב שהמחט עושה בבגד כשמתקנים בו קרעי הבגדים (עיין מגדים חדשים)]. כלומר, עומק הבנתם ורוחב שכלם של החכמים מתקטן במשך הדורות. 280. וְאֵנִי כְּסִפְתָּא בְּגוּדָא לְגִמְרָא. אנחנו, כח שכלנו [כלומר: של הדורות היותר אחרונים], הוא כמו שקשה לתקוע יתד בחור צר בכותל, כך קשה לנו להבין את מה שאנו לומדים. 281. כְּאַצְפַּע בְּקִירָא לְסִבְרָא. כמו שקשה להכניס אצבע בגוש של שעווה קשה, כך קשה לנו לחדש סברות מעצמנו. וביאר המהרש"א: ניתן לקבוע יתד בכותל, אבל רק בקושי גדול; להכניס אצבע בשעווה קשה הוא כמעט מן הנמנע, לכל היותר אפשר לעשות רק רושם קטן בשעווה. רבא בא לומר, שיכולתנו לחדש סברות מעצמנו היא הרבה יותר חלושה מיכולתנו להבין מה שאנו לומדים. 282. כִּי אֲצַבְעָתָא בְּבִירָא לְשִׁכְחָה. כמו שְׁקָל לשים אצבע בפתח הבור, ואין בכך שום קושי, כך קל לנו לשכוח מה שאנו לומדים.

ארחות

שער התורה

צדיקים

הדעת אין אנו יכולים לומר באצבע, כי אם ²⁸³כאבן שיש לגמרא ולסברא. והא דאמר בפרק במה מדליקין (שבת לא, א) אמר רבא: בשעה שמכניסים אדם ²⁸⁴לדין שואלין אותו: ²⁸⁵נשאת ונתת באמונה? לפלגת בחכמה? משמע שצריך אדם לפלפל, זה למור הגמרא, ²⁸⁶שמקשינן משניות על הבריות ומתרצינן להו. אי נמי, על-ידי עסק והגיון בתורה תמיד נותן דעתו לדקדק ²⁸⁷ומוצא טעמו. אבל לישוב כל היום ²⁸⁸לפטפט, פשיטא שלא לעשות כן.

וכן עתה רב הלומדים מודים בעצמם שאין לומדים בהגן, ויודעים שאינם לומדים בדרך הישר, כי מרב טרח ²⁸⁹הפטפוטים שהם מפטפטים הם מתבטלים

ביאורים

283. כאבן שיש לגמרא ולסברא. כמו שאין אפשרות לחדור לתוך אבן שיש ואף רושם אינו עושה, כך לבנו אטום וקשה לנו מאד להבין את מה שאנו לומדים ולחדש סברות מעצמנו. 284. לדין. לאחר מותו. 285. נשאת ונתת באמונה. כלומר, האם ניהלת עסקיך ביושר? 286. שמקשינן. שחכמי התלמוד מקשים סתירה מהמשנה לברייתות. 287. ומוצא טעמו. בכת"י: ומוצא טעמים. כלומר, וממילא יהיה לו גם יכולת פלפול, אבל בתנאי שירכוש את הסברות והחילוקים מרוב גידסא והתמדה בתורה ('עלי אורח'). 288. לפטפט. לפלפל בדברי תורה. 289. הפטפוטים. הפלפולים.

ארחות

שער התורה

צדיקים

לגמרי, ולא ישיגו ללמוד לא תורה ולא נביאים וכתובים ולא אמדות, לא מדרשים ולא שום חכמה, מחמת רב תחבולות שלהם. ודרשו רבותינו (אבות דר"נ כד, ו) על פסוק זה: ²⁹⁰על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לב. ²⁹¹והנה עלה כלו קמשונים, כסו פניו תרלים, וגדר אבניו נהרסה" (משלי כד, ל-לא) - מי ²⁹²שאינו מחזיר תלמודו, מתחלה ²⁹³מתחילה ראשי פרקים, סוף מחליף ²⁹⁴דברי חכמים, סוף שאומר על טמא טהור, וחרה הוא מחריב את העולם. אלמא, מי שאינו חוזר תלמודו לא יוכל להורות פדיון, אלא טועה ברב ההוראות. ואמרין במדרש משלי (י, א): אמר רבי ישמעאל: בוא וראה כמה קשה יום הדין, שעתידי הקדוש-ברוך-הוא לדון כל העולם בלוי ²⁹⁵על עמק יהושפט, וכיון שתלמיד-חכם בא לפניו, אומר לו: כלום עסקת בתורה? אומר לו: הן! אומר לו הקדוש-ברוך-הוא הואיל והודית לפני,

ביאורים

290. על שדה וגו'. ליד שדה של איש עצלן עברתי, וליד כרם של אדם חסר דעה. 291. והנה עלה כולו וגו'. וראיתי כי צמחו על כל השדה קוצים דוקרים, והתכסו פני השדה בחוחים עוקצניים, וגדר האבנים שסביב לשדה נהרסה. 292. שאינו מחזיר תלמודו. אינו שוקד על תלמודו לחזור עליו פעמים רבות. 293. מחליף ראשי פרקים. בכת"י: משכח ראשי-פרקים. כלומר, בתחילה שוכח קצת מתלמודו. 294. דברי חכמים. זה בזה. 295. על

(ב) **אָמַר לִי מַה קְרִית וּמַה שְּׁנִית וּמַה שְּׁמַעַת בִּישִׁיבָה. מִכָּאן אָמְרוּ: כָּל מַה שְּׁקִרָא אָדָם, יִתְפֹּס בִּידוֹ,**²⁹⁷ **שְׁלֵא תִשְׁיַגְהוּ**²⁹⁶

כ. אמור לי מה קרית ומה שנית ומה שמעת בישיבה. כתב ה"חפץ חיים" (שמיה"ל שער התורה פ"ז): ובעונותינו הרבים כמה וכמה אנשים מרפים

ידיהם מן התורה, ואינם חושבים על העונש הגדול המעוטד לבוא עבור בטול תורה, כמו שכתוב במדרש (משלי פ"י, והוא המשך למדרש שהזכיר כאן המחבר): בא מי שיש בידו מקרא ואין בידו משנה, הקב"ה הופך את פניו ממנו ומצירי גיהנום מתגברים בו כזאבי ערב, והם נוטלים אותו ומשליכים אותו לגיהנום. בא מי שיש בידו שני סדרים או שלשה, הקב"ה אומר לו: בני, כל ההלכות - למה לא שנית אותם? כו'. בא מי שיש בידו הלכות, אומר לו: בני, תורת כהנים - למה לא שנית? שיש בו וכו'. בא מי שיש בידו תורת כהנים, הקב"ה אומר לו: בני, חמשה חומשי תורה - למה לא שנית? שיש בהם קריאת שמע, תפילין ומזוזה. בא מי שיש בידו חמשה חומשי תורה, אומר לו: הקב"ה: למה לא למדת אגדה? כו'. בא מי שיש בידו אגדה, הקב"ה אומר לו: בני, תלמוד - למה לא למדת? וכו'. בא מי שיש בידו תלמוד, הקב"ה אומר לו: בני, הואיל ונתעסקת בתלמוד, צפית במרכבה כו', כסא כבודי - האין הוא עומד? כו' חשמל - האין הוא עומד? וכו', ובכמה פנים הוא מתהפך? כו'. מכאן היה רבי ישמעאל אומר, אשרי תלמיד חכם שמשומר למדו בידו כדי שיהא לו פתחון פה להשיב להקב"ה ליום הדין. עיין שם באורך.

ביאורים

עמק יהושפט. בעמק יהושפט (כת"י). [על הכתוב: "אל עמק יהושפט" (ויאל ד, ב), פירש רש"י: "אל עמק יהושפט - ארד עמהם בעומק הדין, יהושפט - משפטי יה", עכ"ל].²⁹⁶ **יתפוס בידו.** יהא תפוס בידו, ומה ששנה תהא תפוס בידו. (כת"י). כלומר, ירבה בחזרה, שלא ישכחם לעתיד לבוא.²⁹⁷ **שלא תשיגהו בושא וכלימה ליום הדין.** במדרש משלי (שם) נוסף כאן: "היה רבי ישמעאל אומר, אוי לאותה בושא אוי לאותה כלימה. ועל זה בקש דוד מלך ישראל בתפלה ובתחנונים לפני המקום, ואמר (תהלים ה, ד): ה'

בושא וכלימה ליום הדין.

ביאורים

בוקר תשמע קולי וגו'. וביאר בפירוש מהר"י כהן: "תשמע קולי וגו'. פירוש, וכתוב אחריו בוקר אערוך לך, וסבר המדרש ביאורו שיאמר על זה אני מבקש ומתפלל, שלענין בוקר תשמע קולי על שביום הדין שלעתיד הנקרא בוקר, אערוך ואסדר לפניך בעל פה כל תלמודי".

ארגון "ארחות יושר"

נוסד בהכוונתו של מרן שר התורה חג"ח קניבסקי שליט"א, על מנת להנחיל את לימוד המוסר בצורה יסודית ובאופן עקבי בקרב כל חלקי העם.

כדי להגשים מטרה זו מקיים הארגון פעילות מגוונת בנושא זה, ובראשה - הפצת הלימוד בחוברות "ארחות המוסר" בשיעורי תורה ברחבי הארץ, בהיכלי הישיבות והכוללים, בתלמודי תורה ובבתי חינוך לבנות.

לפניכם סקירה קצרה על פעולות הארגון:

מכון "ארחות" המוסר

צוות תלמידי חכמים מופלגים, אשר ניהונו בידע רב ומעמיק בספרות התורנית הענפה, שוקד על הוצאה לאור של ספרי מוסר בעריכה חדשה ומאירת עיניים, מבוארים בטוב טעם, ומעוטרים ב"עיונים" מתוך דברי רבותינו - ראשונים ואחרונים. החומר מוגש בצורת חוברות חדשיות עם חלוקה יומית, המופצות בכעשרים אלף עותקים, בשיעורי תורה, בהיכלי הישיבות והכוללים, בתלמודי תורה ובבתי הכנסת.

מורן שליט"א בכנס סיום ספר "ארחות יושר"

206
שיעורים

שיעורי תורה ברחבי הארץ

זכינו בס"ד להקים שיעורי תורה, ולשלב בשיעורי תורה הקיימים בכל רחבי הארץ את לימוד המוסר, כאשר בסוף כל שיעור לומדים בצוותא קטע יומי אחיד מתוך חוברות "ארחות המוסר". מעבר למעלת הקביעות אשר בגינה לא יעבור יום בלי לימוד מוסר, ובנוסף על רכישת ידע מקיף בספרים קדושים אלו, קיים גם "כח הציבור" באשר לומדים אלפי יהודים, גדולים וקטנים, בכל יום את אותו הקטע. הרבנים שליט"א מקבלים מילגה חדשית המהווה תמריץ ועידוד, ומדווחים במשוב בסוף החודש על רציפות הלימוד ועקביותו.

גם בתלמודי התורה ברחבי הארץ, עוסקים צאן-קדשים בלימוד המוסר המשולב בתכניות הלימודים, להחדרת יראת שמים ומידות טובות מגיל צעיר, כפי הוראתו הידועה של מרן בעל ה"קהילות יעקב" זצוק"ל. אין כמו חוברות אלו, הערוכות בצורה חדשנית, נוחה ונעימה, להאהיב על צעירי הצאן את לימוד המוסר אשר נחקק בקרבם כ"גירסא דינקותא", והשפעתו - אשר ניצניה ניכרים כבר עתה - תלך ותגבר לאורך ימים ושנים.

104
ת"ת

שיעורי מוסר בתלמודי התורה

חיזוק המוסר בהיכלי הישיבות

"סדר מוסר" הנהוג בישיבות מקדמת דנא, קיבל חיזוק רב ומשמעותי מאז יצאו לאור חוברות אלו. רבים רבים בחורי החמד אשר קובעים בהן את לימודם בסדר מוסר בהשתקקות ובהתלהבות, בהיותן עבורם משב רוח מרענן בתוכן ובצורה, קנן חדש מלא ישן. מחוזה מרנן לב לראות בני עליה יקרים מפז אשר נושאים באמתחתם חוברות אלו גם מחוץ לכתלי הישיבה, והוגים בהם בלכתם בדרך, בנסיעה באוטובוס, בהמתנה במקומות שונים ובכל עת מצוא.

77
ישיבות

חוברות "ארחות המוסר" ללימוד מוסר יומי

עד עתה יצאו לאור:

י"א חוברות של ספר "ארחות יושר"
וכ' חוברות מספר "ארחות צדיקים"

בית מדרש גבוה "אורחות יושר" מאגד בתוכו קבוצ נבחר של מגידי שיעורים, אשר להם נסיון רב של שנים במסירת שיעורים בבקאות ובעיון, בהלכה ובמוסר, בהסברה בהירה וקולחת. בביהמ"ד עוסקים הרבנים שליט"א בהכנת השיעורים הנאמרים על ידם, הן בדף היומי והן בסוגיות עיוניות והלכתיות.

בית מדרש גבוה למגידי שיעורים

סדרי מוסר בכוללי האברכים

הוקמה על ידינו מסגרת ללימוד חוברות "ארחות המוסר" בכוללי האברכים, לאחר סדרי הלימוד הקבועים, על מנת להטמיע את חשיבות העיסוק בספרי מוסר באופן מיוחד לעמלי תורה, בבחינת "ראשית חכמה יראת ה'", לחיזוק ביראת שמים ובתיקון המעשים והמידות כיאה ללגיון של מלך.

64
כוללים

מדרשת בת-שבע

"כח תאמרו לבית יעקב". לזכרה הדגול של הרבנית מרת בת שבע קניבסקי ע"ה, אשר נתפרסמה ביראתה, בצדקתה ובמעשיה המופלאים, הקמנו מסלול מיוחד לבנות ישראל, בבתי הספר, בסמינרים ובשיעורים לנשים. לימוד מתוך חוברות "ארחות המוסר" נעשה הן במסגרת הלימודים בבתי הספר והן בפעילויות שונות, וכן בחוגים לנשים, תוך שימת דגש על נושאים כמו: אהבת תורה, יראת שמים, צניעות ומידות טובות.

